

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.16.527 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37.371.3; 494.3

ЧОКОШЕВА БУРУЛКАН САПАРОВНА

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ТЕКСТКЕ
БАЙЛАНЫШТУУ ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫН
МОДЕЛДЕШТИРҮҮ**

13.00.02.- Окутуунун жана тарбиялоонун теориясы жана методикасы
(кыргыз тили)

Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек- 2017

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы КМУнун педагогика факультетинин башталгыч класстарда кыргыз, орус тилдерин окутуунун технологиясы кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
А.О.Осмонкулов

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Батаканова Светлана Топчиевна
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Жаксылыкова Күляй Баймендиновна
филология илимдеринин доктору, профессор
Абдувалиев Ибраим Абдувалиевич

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
Башталгыч билим берүүнүн теориясы жана
методикасы, кыргыз, дүйнөлүк элдер адабияты
жана журналистика кафедрасы. Дареги: 715600
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш.,
Эркиндик к.,57.

Диссертация 2017-жылдын 30-июнунда саат 14.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.16.527 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10- кичи район, Камская көчөсү 10а.

Диссертация менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51. www.arabaev.kg/do.kg

Автореферат 2017-жылдын 30-майында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент**

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы- башталгыч класста окутуу методикасынын эң негизги бир бөлүмү. Бул бөлүмдө эне тилин үйрөтүүнүн ыкмалары, методдору, милдет- максаттары жана мааниси аныкталат. Илимдин бул тармагы лингвистика, педагогика жана психология илимдери менен тыгыз байланышкан, анткени окутуу жана тарбиялоо иши дайыма эриш- аркак жүргүзүлөрү анык. Бүгүнкү күндө мамлекетибиздин орто мектептеринде, анын ичинде башталгыч класста окутуу илиминин алдында эң маанилүү милдеттер коюлуп жатат. Алардын катарында окуучулардын ой жүгүртүүсүн, ойлоо логикасын, активдүүлүгүн калыптандыруу, окутуунун жаңы ыкмаларын, жолдорун иштеп чыгуу, сабак өтүүнүн илимий жана методикалык деңгээлин жогорулатуу сыяктуу негизги милдеттер турат.

Бул милдеттерди ишке ашыруу менен катар эле кыргыз тилин башталгыч класстарда окутуунун мазмунун, методдорун, окутуунун каражаттарын азыркы талаптарга ылайык иштеп чыгуу зарылдыгы турат. Кыргыз тилин кенже класстын окуучуларына үйрөтүүдө анын теориялык маселелерине, тилдин грамматикасына негизги басым жасалбай, анын практикалык жагына: окуучуларды адабий тилдин нормасында туура, сабаттуу жазууга жана көркөм, мазмундуу сүйлөөгө үйрөтүү, кебинин бай жана ырааттуу болуусуна жетишүү негизги маселе болуп эсептелет.

Кыргыз тилин окутуунун методикасында байланыштуу кепке көңүл буруу алгачкы китептерден, иликтөөлөрдөн, методикалык эмгектерден эле башталган. Алгачкы «Алиппенин» автору И.Арабаев окуучулардын кебин өстүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, буга карата атайын тапшырмаларды киргизген. Тунгуч окумуштуулардын бири К.Тыныстанов окуучулардын сөзүн өстүрүү үчүн кыргыз тили сабагында текст менен иштөөгө зор маани берип, өзүнүн бардык окуу китептеринде көптөгөн этнопедагогикалык мазмундагы көркөм тексттерди, элдик макал-лакаптарды кеңири киргизген. Кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча биринчи окуу куралын жазган С.Нааматов кыргыз тилин окутуунун негизги максаты катары окуучулардын сөзүн өстүрүүнү аныктаган. Бул аталган тунгуч окумуштуулар кыргыз тилинин грамматикасын сөз өстүрүүнүн, байланыштуу кепти өстүрүүнүн негизги каражаты катары пайдаланышкан. Алгачкы методисттердин бул көз караштары, изилдөөлөрү андан ары улантылбай, кыргыз тилин мектепте окутуунун негизги мазмунун тилдин грамматикасы түзүп калган. Куррикулумдун талаптарына ылайык кыргыз тилин окутууда грамматикалык материалдарды өздөштүрүү менен гана чектелбей, тилдин практикалык аспектилерине негизги көңүл бурулууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында белгиленгендей: «Тилдин теориялык курсун окутуу аркылуу окуучулардын кебин өстүрүү, ошондой эле аларды сабаттуу, маданияттуу кеп адебине ээ кылууда тилдин фонетикалык, лексикалык, морфологиялык, синтаксистик, фразеологиялык, пунктуациялык бардык

каражаттарын пайдалануу менен адабий тилде ээн-эркин баяндама, дилбаян, эссе, тезис, макала, жана башкаларды жаза алууга машыктыруу зарыл».

Орус тилин окутуу методикасын изилдеген окумуштуулар А. В. Текучев, Т. А. Ладыженская, В. Ч. Капинос, Е. Ч. Никитина, Ф. Буслаев, Н. Н. Сергеева, М. С. Соловейчик, ж.б. сөз өстүрүү иштерин, жол- жоболорун иштеп чыгышып, иш-аракеттин бул түрлөрүн грамматиканы окутуунун ажырагыс бир бөлүгү катары карашкан.

Башталгыч класстарда эне тилин окутуу маселеси окумуштуу-методисттер Амонашвили Ш.А., Антонова Л.Т., Ладыженская Т.А., Лысенкова С.А., Рамзаева Т.А., Соловейчик М.С., ж.б. кеп өстүрүү маселелери Выготский М.С., Голуб И.Б., Ладыженская Т.А., Леонтьев А.А., Львов М.Р., Ильин Е.И., Капинос В.И., Клюев Е.В., Новотворцева Н.В., Пустовалов П.С., Тихеева Е.И., Торощев М.С.; тексттин теориясы жана текст менен иштөө Брудный А.А., Величко Л.И., Гальперин И., Зарубина Н.Д., Иванова В.П., Одинцов Н.В., Чазова А.А., Шанский Н.М., ж.б. эмгектеринде изилденген.

Кыргыз тилинин теориясы жана аны окутуу методикасы боюнча эмгектерди Абдувалиев И., Аширбаев Т., Акматов Т., Акматов Б., Батаканова С.Т., Биялиев А., Биялиев К.А., Добаев К., Жапаров А., Иманалиев С., Иманов А., Мукамбетова А., Сартбаев К.К., Осмонкулов А., Үсөналиев С., Чыманов Ж., ж.б., кеп өстүрүү жана байланыштуу кеп боюнча- Давлетов С., Мусаева В., Рысбаев С., Тагаева З., Садабаев А., Эшиев М., ж.б. тексттин теориясы жана текст менен иштөөгө байланыштуу- Маразыков Т.С., Муратов А.Ж., Мусаев С.Ж., Өмүралиева С., Чыманов Ж., ж.б. окумуштуулар жаратышкан.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуу маселелери эң алгач И.Арабаев, К.Тыныстанов, С.Нааматов сыяктуу алгачкы окумуштуулар тарабынан иликтенип, кийин окумуштуу- методисттер. Э.Бердибаев, С.Турусбеков, К.Сартбаев, Б.Рысбекова тарабынан иштелип чыккан “Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы” эмгегинде, К.Сартбаевдин, “Башталгыч класстарда сөз түркүмдөрүн окутууда окуучулардын кебин өстүрүү” аттуу, Б.Рысбекованын “Башталгыч класстарда зат атоочту окутуунун методикасы”, Б.Чокошеванын “Башталгыч класстарда сын атоочту окутуунун методикасы”, А.Мураталиеванын “Башталгыч класстарда этишти окутуунун методикасы”, М.Райымбекованын “Башталгыч класстарда синтаксистик материалдарды окутуу” аттуу кандидаттык диссертацияларында чагылдырылган.

Ал эми башталгыч класстарда эне тилин тексттин негизинде окутуу методикасы илимий изилдөөгө алына элек. Изилдөө ишибиз башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууга багытталган маанилүү милдеттерди илимий-практикалык жактан иликтөөгө арналган.

Башталгыч класстарда эне тилин мезгил талабына шайкеш келген окуу материалы менен окутуу жана өздөштүрүү теориясын иштеп чыгуу, аны окутуунун максаттары менен милдеттерин, анын мазмунун, методдорун, окутууну уюштуруу формаларын белгилөө, окуу каражаттары менен окутууну көзөмөлдөө ыкмаларын иштеп чыгуу милдеттери негизги милдеттерден болуп эсептелет. Башталгыч класстарда эне тилин окутуп- үйрөтүүнүн учурдун

талабына ылайык кабыл алынган мамлекеттик стандарттын мазмунуна шайкеш методикасынын иштелбегендиги, аны окуучулардын жалпы лингвистикалык, коммуникативдик компетенцияларын өнүктүрүүгө багытталган нукта иштеп чыгуу зарылдыгы бул **изилдөө ишинин актуалдуулугун** аныктайт.

Диссертациялык иштин темасы И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университетинин педагогика факультетинин башталгыч мектепте кыргыз, орус тилдерин окутуунун технологиясы кафедрасынын негизги илимий изилдөө иштери менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуу теориясын жана тажрыйбасын жалпылоо жана аны тексттин жардамы менен окутуп- үйрөтүүнүн илимий- педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу аркылуу башталгыч класстарда билим жана тарбия берүүнүн деңгээлин көтөрүү, окуучулардын жалпы лингвистикалык жана коммуникативдик компетенцияларын калыптандыруу жана өнүктүрүүнүн алгылыктуу жолдорун аныктоо.

Изилдөөнүн максатына ылайык төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

1. Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуу методикасы менен лингвистика, лингводидактика, тексттин лингвистикасы, психология, ж.б. илимдеринин өз ара байланышына таянуу менен кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун илимий- методикалык негиздерин иштеп чыгуу.
2. Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуу абалын жана тажрыйбасын изилдөө.
3. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмунун, теориялык негиздерин, принциптерин, методун, окутуу каражаттарын иштеп чыгуу.
4. Кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда жазуу иштерин жүргүзүүнүн жолдорун жана ыкмаларын белгилөө, окуучулардын окуу этишкендиктерин баалоо жоболорун, формаларын, методдорун аныктоо.
5. Иштелип чыккан илимий- методикалык материалдардын ылайыктуулугун текшерүү жана өркүндөтүү максатында педагогикалык эксперимент жүргүзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу:

- башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун жалпы абалы, педагогикалык, методикалык проблемалары, тажрыйбасы ырааттуу жана комплекстүү талдоого алынды;
- кыргыз тилин эне тили катары окутуу процессинин педагогикалык маани- маңызы ачылды;
- башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмуну, теориялык негиздери, окуу каражаттары, окутуу процессин көзөмөлдөөгө алуу ыкмалары иштелип чыкты;
- кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуудагы окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун жол-жоболору жана формалары аныкталды;

- кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууга карата иштелип чыккан илимий- методикалык сунуштардын ылайыктуулугу педагогикалык эксперимент өткөрүү аркылуу далилденди.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: диссертациянын жыйынтыктары кыргыз тилин башталгыч класстарда окутуу үчүн окуу программаларын, методикалык колдонмолорду түзөтүүгө жана өркүндөтүүгө жардам берет; башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуунун сапатын жогорулатууга көмөкчү болот; башталгыч класстардын мугалимдеринин кесиптик квалификациясын жогорулатууга өбөлгө түзөт; студенттерге, аспиранттарга билим алуу процессинде, окутуучуларга, мугалимдерге, окуу китептеринин авторлоруна кыргыз тилин окутуу ыкмаларын колдонууга керектүү эмгек боло алат.

Коргоого төмөнкүдөй негизги жоболор коюлат:

- Башталгыч билим берүүнүн Мамлекеттик жаңы стандартынын, куррикулумунун кабыл алынышы, башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуунун заманбап методикасынын иштелип чыгышын талап кылат;
- башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу боюнча окуу китептери, окуу-методикалык куралдар окутуунун заманбап талаптарына таянуу менен иштелип чыгууга тийиш;
- изилдөө ишинин жыйынтыгында башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуп- үйрөтүүнүн текстке байланыштуу окутуу методикасы, диссертацияда аныкталган максаттары жана милдеттери, иштелип чыккан мазмуну, каражаттары, окутууну уюштуруу формалары, көзөмөлдөө ыкмалары натыйжалуу;
- эне тилин башталгыч класста текстке байланыштуу окутуу процессинде тилдик материалдарды өздөштүрүү кеп өстүрүү менен байланышта жүргүзүлүүгө тийиш.

Изилдөөчүнүн жекече салымы: Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары үйрөтүү процесси, жалпы методикасы алгачкы ирет докторлук диссертация деңгээлинде иликтөөгө алынды, кыргыз тилин башталгыч класстарда окутуу методикасына тактоолор жана толуктоолор киргизилди, дүйнөлүк практикада эне тилин үйрөтүүдө колдонулуп жүргөн методдор жана ыкмалар иликтөөгө алынды, башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу процессинин жоболору жана аны ишке ашырууга зарыл болгон дидактикалык материалдар иштелип чыкты, педагогикалык экспериментте анын натыйжалуулугу аныкталды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы: изилдөө ишине 6 мектептен (Бишкек шаарындагы №88, Панфилов районундагы А.Осмонов, Ысык-Ата районундагы К.Айдарбеков, Москва районундагы Т.Базаркулов, Тоң районундагы Б.Мамбетов атындагы, орто мектептеринен 966 окуучу жана 15 мугалим тартылды.

Илимий изилдөөнүн жыйынтыктарын тастыктоо (апробациялоо). Диссертация И.Арабаев атындагы КМУнун Башталгыч класстарда кыргыз, орус

тилдерин окутуунун технологиясы кафедрасынын жыйынында өткөрүлдү. Изилдөөнүн негизги натыйжалары баяндама түрүндө болуп, илимий-практикалык конференцияларда (И.Арабаев атындагы КМУ, Бишкек- 2009-ж., 2010-ж, 2011-ж, 2012-ж, 2013-ж, К.Тыныстанов атындагы ИМУ, Каракол, 2013-ж, Ж.Баласагын атындагы КУУ, Бишкек, 2013-ж, КББА, Бишкек, 2013-ж.) өткөрүлдү. Мындан тышкары изилдөө маселелерине байланыштуу макалалар Россиянын илимий-методикалык басылмаларында жарыяланды. (2016-ж.) Изилдөөнүн негизинде жазылган окуу китеби, окуу китебине карата мугалимдер үчүн методикалык колдонмо республиканын мектептеринин башталгыч класстарында кыргыз тилин окутуу процессинде апробациядан өткөрүлдү.

Изилдөөнүн этаптары: изилдөө 2007-2013- жылдарда үч этапта жүргүзүлдү. Эксперименталдык база катары Бишкек шаарынын, Чүй, Ысык-Көл областтарынын мектептери (Бишкек шаарындагы №88, Панфилов районундагы А.Осмонов атындагы, Ысык-Ата районундагы К.Айдарбеков атындагы, Москва районундагы Т.Базаркулов атындагы, Тоң районундагы Б.Мамбетов атындагы орто мектептер) тандалып алынды. Илимий- теориялык материалдар И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде окулган дарстар аркылуу сынактан өткөрүлдү.

Биринчи этапта (2009-2011- жылдар) башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуп- үйрөтүүнүн проблемалары, жалпы абалы аныкталып, изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери белгиленди. Изилдөөнүн гипотезасы белгиленип, кыргыз тилин башталгыч класстарда текстке байланыштуу окутууну моделдештирүүнүн негизги принциптери иштелип чыкты. Эксперименттин констатациялоочу маалыматтарды алуу баскычы башталды.

Экинчи этапта (2011-2013- жылдар) изилдөө иши жүргүзүлүп, иштелип чыккан натыйжалар талданып, жалпылаштырылды. Тандалып алынган мектептердин башталгыч класстарында кыргыз тили сабактарынын өтүлүшүнө байкоо жүргүзүлүп, педагогикалык эксперимент уюштурулду.

Үчүнчү этапта (2013-2015- жылдар) башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу боюнча педагогикалык эксперимент жыйынтыкталып, изилдөөнүн натыйжалары жалпылаштырылды жана алардын негизинде диссертациялык иш жазылып бүттү.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы:

Диссертациялык иштин негизги идеялары 3 окуу китеби, 4 методикалык колдонмо, 3 типтүү программа, 1 монография, 4 окуу куралы, 7 чет элдик (РИНЦ) жана республикалык илимий басылмаларда жарыяланган 30 илимий макалада чагылдырылган. Ошондой эле изденүүчүнүн 40 жылдык илимий-педагогикалык тажрыйбасы жалпылаштырылган.

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, коргоого коюлуучу негизги жоболору, изденүүчүнүн жекече салымы, изилдөөнүн натыйжаларынын эксперименттен өткөрүлгөндүгү тууралуу маалыматтар орун алды.

Биринчи главада башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун педагогикалык-психологиялык, лингвистикалык

негиздери, кыргыз тилинин теориялык жана аны эне тили катары окутуу маселелери, текстти кеп өстүрүүнүн негизги каражаты катары кароо маселелери, башталгыч класстарда окутуп-тарбиялоонун маани-маңызы иликтенди.

Экинчи главада башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун абалы, эне тилин текстке байланыштуу окутуунун дүйнөлүк тажрыйбасы кыскача талданып, кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун методикалык негиздери аныкталып, текстке байланыштуу окутуунун формалары, ыкмалары, каражаттары, методдору, модели сунушталды.

Үчүнчү главада башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда окуучулардын кебин жана байланыштуу кебин өстүрүүнүн жолдору, ыкмалары аныкталып, грамматикалык материалдарды өздөштүрүүнү сөз өстүрүү иши менен тыгыз байланышта кароо маселелери белгиленди.

Төртүнчү главада башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда жазуу иштерин жүргүзүү, жазуу иштерин жана окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун максаттары, методдору, түрлөрү, ыкмалары иликтөөгө алынды.

Бешинчи главада педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана анын жыйынтыктары чагылдырылды. Жалпы корутундуда изилдөөнүн жыйынтыктарынан келип чыккан корутундулар жана практикалык сунуштар орун алды.

Тиркемеде башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу сабактарынын максаттары жана көрсөткүчтөрү, кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун календардык планы жана 2-3-4-класстардын окуучуларынын кыргыз тили боюнча билимин баалоо үчүн тесттик тапшырмалар жайгаштырылды.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Диссертация киришүүдөн, 5 главадан, жалпы корутундудан, адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү- 350 бет, анын ичинде негизги текст- 270 бет, 392 пайдаланылган адабияттын тизмеси жана тиркемелер берилген.

Изилдөөнүн негизги мазмуну

“Кыргыз тилин окутуунун педагогикалык- психологиялык жана лингвистикалык негиздери” аттуу биринчи главада башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы- башталгыч класста окутуу методикасынын эң негизги бир бөлүмү экендиги белгиленип, эне тилин үйрөтүүнүн ыкмалары, методдору, милдет- максаттары жана мааниси аныкталат.

Кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда окуучуларга билим берүү жана алардын акыл- оюн өстүрүү бирдиктүү процесс катарында ишке ашырылат. Сабакта ар түрдүү методикалык ыкмалар колдонулуп, ар түрдүү көнүгүүлөр иштетилет. Бул окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун арттырат.

Инсанга багытталган окутуу – көңүл борборунда бала болгон окутуу. И.С.Якиманскаянын аныктамасына ылайык, инсанга багытталган окутуу “окуучуну бүтүндөй билим берүү процессинин башкы каарманы катары таануу” дегенди билдирет. Бүтүндөй окуу процесси ушул негизги жобого шайкеш келтирилиши керек.

Сабактын талапка жооп берерлик деңгээлде болушу анын тарбиялык максатынын туура коюлушу жана анын чечилишине көз каранды. Өзгөчө кыргыз тили сабактарында окуучуларга тарбия берүүнүн ар түрдүү багыттары боюнча иш алып барууга кеңири мүмкүнчүлүк ачылат. Эне тилин текстке байланыштуу окутууда окуп- үйрөнүлүп жаткан тексттин мазмунун негизинде, тексттерди үйрөнүү аркылуу окуучулар улууларды урматтап, кичүүлөрдү ызааттоого, аларга камкордук кылууга, өз элинин баалуулуктарын билүүгө, Ата Мекенди сүйүүгө, урматтоого, коргоого, курчап турган чөйрөнүн жаратылышын түшүнүүгө, эмгектене билүүгө, аны баалоого, улуу адамдардын өмүрүнөн өрнөк алууга, адамдык баалуу сапаттарга, сергек жашоо көндүмдөрүнө, ден соолугун чыңдоого, ага камкордук көрүүгө, турмушту таанып- билип, жаман- жакшы, ак- кара түшүнүктөрүн ажыратууга, адептүүлүккө, чынчылдыкка, сылыктыкка, ата-эненин эмгегин баалай билип, аларга жардам берүүгө, коомдук жайларда өзүн туура алып жүрүүгө тарбияланышат. Топтордо иштөө учурунда бири- биринин пикирин угууга, өз ойлорун эркин жана ырааттуу баяндоого үйрөнүшөт.

Кыргыз тилин башталгыч класста окутуунун методикасынын негизги булагы болуп лингвистика илими эсептелет. Ал тилдик материалдардын мазмунуна жана өзгөчөлүгүнө жараша изилденип, кыргыз тилин окутуунун ыкмалары менен методдору белгиленет. Мисалы, морфологияны окутууда сөз, сөздүн курамы, уңгунун жана мүчөнүн түрлөрү, сөз түркүмдөрү жана алардын грамматикалык категориялары жөнүндө маалымат берилсе, синтаксисти окутууда сүйлөм, анын айтылыш максатына жана грамматикалык түзүлүшүнө карай классификацияланышы, сүйлөм мүчөлөрү, баш жана айкындооч мүчөлөр өздөштүрүлөт.

Башталгыч класстарда бул тилдик маалыматтар элементардык-практикалык мүнөздө окутулуп, ар бир бөлүмдүн өздөштүрүлүшү грамматикалык талдоолор менен коштолот. Ошондуктан башталгыч класстын мугалиминен грамматикалык талдоолорду мыкты билүүсү талап кылынат.

Методикада текстти окуу жана түшүнүү үчүн төмөнкүдөй билгичтиктер белгиленген:

- тексттин жалпы мазмунун мааниси жагынан орчундуу бөлүктөрүнүн негизинде аныктоо билгичтиги;
- текстте берилген фактыларды жалпылоо билгичтиги;
- текстте болгон маалыматтын негизинде корутунду чыгаруу билгичтиги;
- фактыларды баалоо жана текстти интерпретациялоо билгичтиги;

Текстти окууда мугалим тарабынан туура интонация колдонулуп, сүйлөмдөр так, даана окулушу керек. Мугалимдин текстти окуусу, эгерде ал тасмага жазылган болсо, аудио уктуруу окуучулар үчүн үлгү болот. Текст мугалим тарабынан окулуп, же аудио уктуруу жүргүзүлүп жаткан учурда, окуучу да текстти ичинен окуйт. Текст окулгандан кийин тексттеги айрым лексикалык жактан окуучулар түшүнүүсүнө татаал деп эсептелген сөздөрдүн мааниси чечмеленип, сөздүк иштери жүргүзүлөт.

Башталгыч класстарда окуунун үн чыгарып (жарыя) жана ичинен (купуя) окуу түрлөрү пайдаланылат. Үн чыгарып окууда окуучу угуу аркылуу тексттин

мазмунун түшүнүп, сөздөрдү туура жана шар окууга көнүгөт. Текстти ичинен окуу, методисттердин байкоолору боюнча, кеминде 3 эсе бат өтөт. Окуунун бул түрү окуучунун тапшырманы өз алдынча аткаруу учурунда колдонулат.

Кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда текстти окуу маалымат алуу үчүн жана анын негизинде грамматикалык материалдарды өздөштүрүү үчүн пайдаланылат. Маалымат алуунун максатына ылайык окуу бир нече түргө бөлүнөт.

Изилдеп окуу — текстти кайра айтып берүү, алынган маалыматтарды практикалык түрдө пайдалануу, эреже, инструкция катары колдонуу үчүн толук жана так түшүнүү.

Текст менен таанышуу — тексттин жалпы мазмунун түшүнүп окуу. Методисттердин айтуусунда андагы маалыматтар 75% түшүнүктүү болсо жетиштүү болот.

Текстти тез карап чыгуу максатында окуу маалыматтарды тандап окуу, ал эми текстти керектүү нерсени издеп табуу максатында окуу тексттин логикалык-маанилик түзүлүшүн түшүнүүгө багытталып, тексттен керектүү маалыматты тандап алуу билгичтигин талап кылат.

Башталгыч класстарда изилдеп окуу көп колдонулат. Текстти изилдеп окууда маалыматтарды так жана толук түшүнүү максаты коюлат. Мындай тексттер көлөмү жагынан чакан болот, анткени ал сабак учурунда изилденет.

Тандалып алынган тексттер төмөнкүдөй критерийлерге баш иет:

- тексттин жеткиликтүүлүгү;
- тексттин кызыктуулугу;
- тексттин маалыматтуулугу;
- логикалык ырааттуулугу;
- окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө туура келиши;
- тарбиялык мааниси;
- өтүлүп жаткан грамматикалык материал менен байланышы.

Тексттерди тандоодо алардын тарбиялык, көркөмдүк баалуулугу, маалыматтуулугу, кеп өстүрүү тематикасынын актуалдуулугу эске алынат. Кыргыз фольклорунан, көркөм адабий чыгармалардын үзүндүлөрүнөн, илимий-популярдуу адабияттардан, ар кандай гезит-журналдардан тексттер кеңири колдонулат.

Текст менен иштөөдө анча татаал эмес, көлөмү чакан тексттерден баштоо талап кылынат. Тексттердин мындай көлөмү окуучулар үчүн оптималдуу, анткени ушундай көлөмдөгү тексттер анын жалпы мазмунун түшүнүү, эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгын жана бул маалыматтын деталдарын эстеп калуу мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык келет. Бул тексттер окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүнө, кызыгууларына төп келип, логикалык ырааттуулугу, себеп-натыйжалуугу жагынан оптималдуу болууга тийиш. Тексттер божомолдоого да жеңил болуусу керек. Божомолдоону жеңилдетүүчү каражаттарга кайталоолор, киринди сөздөр, синонимдик айтымдар, ж.б. кирет.

Методикада тексттерди оор же жеңил кылуучу факторлордун бири катары анын тил формасы көрсөтүлөт. Эгерде текст узак, татаал синтаксистик конструкциялардан түзүлсө, анда мындай текст угууга татаал болот. Анткени

адамдын оперативдүү, тез эстеп калуу жөндөмдүүлүгү 11 сөздөн ашпаган сүйлөмдөрдү натыйжалуу кабыл алат. Активдүү формадагы сүйлөмдөр пассивдүү формадагы сүйлөмдөргө караганда оңой кабыл алынат. Абстракттуу лексикага жыш толгон текст кабыл алууга татаал болот. Текстте маалыматтар канчалык жыш болсо, ал текст ошончолук кабыл алууга, уга билүүгө оор болот. Тексттин маалыматтуулугун терминдердин, татаал түшүнүктөрдүн жыш болушу шарттайт. Дагы бир маанилүү фактор катары тексттин логикалык- маанилик структурасы, түзүлүшү алынат. Тексттин башкы идеясы, башкы ою канчалык так, даана берилсе, ал ошончолук кабыл алууга, түшүнүүгө жеңил болот.

Ушул факторлорду эске алуу менен эне тилин текстке байланыштуу окутууда жеткиликтүү тексттер тандалып алынды. Тексттин жеткиликтүүлүгү абстракттуу сөздөрдүн, терминдердин, термин мүнөзүндөгү сөз айкаштарынын санынын аз болушу, сын атоочтор, тактоочтордун санынын көп болушу, жалпылаган фразалардын, түшүндүрмөлөрдүн, мисалдардын киргизилиши менен шартталары аныкталды.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуу методикасы менен лингвистика, лингводидактика, тексттин лингвистикасы, психология, ж.б. илимдердин өз ара байланышына таянуу аркылуу кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун илимий-методикалык негиздери иштелип чыгуу менен иштин **биринчи милдети** аткарылды.

“Башталгыч класстарда эне тилин текстке байланыштуу окутуунун технологиясын моделдештирүү” деп аталган экинчи главада башталгыч класстарда кыргыз тилинин негизги предмет катарында окутулуш абалы жана бул предмет боюнча окуу программалары жана окуу китептери талдоого алынып, текстке байланыштуу окутуунун дүйнөлүк тажрыйбасы иликтенди. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмуну, методдору, формалары аныкталды.

Мектептер үчүн түзүлгөн окуу программалары — бул мамлекеттик баалуу документ болуп эсептелет. Программада мектептерде окутулуучу предметтердин мазмуну, кандай билимдердин негиздерине ээ болуу керектиги жөнүндөгү маселелер ачык- так көрсөтүлөт. Мектептерде окутулуучу предметтерге арналып, анын талабына ылайык түзүлгөн программалар республиканын бардык мектептери үчүн бирдей колдонулат.

Окуу китептери окуучуларга билим да, тарбия да берүүчү курал болуп эсептелет. Башталгыч класстар үчүн түзүлгөн кыргыз тили боюнча окуу китептеринде эне тилибиздин грамматикалык түзүлүшү, фонетика, морфология, синтаксис бөлүмдөрү боюнча материалдар жайгаштырылган.

Башталгыч класстарда тилдик маалыматтар тереңдетилип өздөштүрүлбөстөн, элементардык - практикалык мүнөздө үйрөтүлө тургандыгы белгилүү. Демек, окуу китептери да ошондой принципте түзүлүүсү керек. Жогоруда окумуштуулар белгилегендей, анда кыска- кыска эрежелер, схемалар, таблицалар, көнүгүүлөр жана ар түрдүү суроо- тапшырмалар жайгаштырылат. Эң негизгиси, берилген материалдар окуучулардын тигил же бул илимдин тармагы боюнча, ал эми конкретүү учурда кыргыз тили боюнча окуучуларга терең билим берүүчү окуу куралы болууга тийиш.

2012-2013- жылдары п.и.к. А.Акунова менен авторлоштукта 2,3-класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китеби жана мугалимдер үчүн методикалык колдонмо иштелип чыгып, колдонууга берилген.

Аталган окуу китептери грамматикалык тапшырмаларды тексттин негизинде аткаруу принцибинде түзүлгөн.

Окуу китебиндеги пайдаланылган тексттер тематикасына, мазмунуна жараша бир нече бөлүмдөргө бөлүнгөн жана бир тексттин негизинде бир нече грамматикалык материалдардын өтүлүүсү пландаштырылган. Ар бир бөлүмдүн аягында угуу тексти боюнча баяндама жаздыруу иши каралган.

Окуу китептери пайдаланылууга берилген соң, башталгыч класстардын мугалимдери тарабынан: Окуу китебиндеги тексттердин бөлүмдөргө бөлүнүшү, “Адабий окуу” китебине окшош, тексттер көлөмү жагынан окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө туура келбейт, текстти окуу менен гана чектелип, грамматикалык тапшырмаларды аткарууга убакыт жетишпей калып жатат, тапшырмалардын айрымдары, мисалы: тексттеги окуяны, окуянын каарманын, окуянын болгон жерин, убактысын аныктоо, сөздөн сөз жасоо, ж.б.у.с. тапшырмалар кайра-кайра кайталана бергендиктен, окуучулардын тапшырманы аткарууга болгон кызыгуусун азайтат. Ошол себептен, берилген материалдар бөлүмдөргө бөлүнбөй, тексттердин көлөмү жана тапшырмалардын кайталануусу чектелсе, ж.б.у.с. сын пикирлер жана сунуштар келип түшкөн.

Башталгыч класстардын мугалимдеринин сунуштарын эске алуу менен, 2015-жылы ушул эмгектин автору тарабынан иштелип чыгып, ушул изилдөө ишинин автору тарабынан иштелип чыккан 4-класстын “Кыргыз тили” окуу китебиндеги материалдар бөлүмдөргө бөлүнбөй, тексттердин көлөмү окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкташтырылган жана аталган тапшырмалардын айрымдары таптакыр алынып салынып, айрымдары чектелип берилген.

4-класстын «Кыргыз тили» окуу китебин куррикулумдун талаптарына ылайык окуучулардын жалпы жана предметтик компетенцияларын калыптандыруу максаттарын жетекчиликке алуу менен иштеп чыктык.

4-класстын окуучусунун (10 жашар баланын) жаш өзгөчөлүгүнө ылайык окуучуларды ата-эненин эмгегин баалай билип, аларга жардам берүүгө, улууну урматтап, кичүүнү ызаатоого, Мекенин сүйүп, аны көздүн карегиндей сактоого, өз элинин, жеринин баалуулуктарын билүүгө, адамдык баалуу сапаттарга тарбиялоого жана жалпы кругозорун өстүрүүгө багыт берүүчү тексттер, Мисалы: И.Арабаевдин “Ата-эне жөнүндө бир- эки ооз сөз”, “Тартипти түздөдүк”, Ч.Айтматовдун “Мекеним”, “Айылым”, Ы.Алтынсариндин “Адептүүлүк”, Ж.Бөкөнбаевдин “Кыргыздын Ала-Тоосу”, А.Осмоновдун “Китепти сүй”, М.Жангазиевдин “Менин багым”, О.Бөлөбалаевдин “Нускалуу ырлар”, Кыргызстан энциклопедиясынан “Жер байлыгы”, “Биздин тоолор”, “Сууну пайдалануу”, ж.б.у.с. тексттер тандалып алынды.

Окуу китебинин мазмунун башталгыч класстардын окуу программаларынын талаптарына ылайык грамматикалык материалдар жана аларды коштогон окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн жана жалпы кругозорун өстүрүүчү элдик оозеки чыгармалардын мыкты үлгүлөрү: макал-

лакап, жаңылмач, табышмактар, балдар акын-жазуучуларынын тандалма чыгармалары жана таанып-билүү тематикасындагы ар түрдүү макалалар, балдардын грамматикалык сабаттуулугун, сөз байлыгын, логикалык ой жүгүртүүсүн, чыгармачылыгын өстүрүүчү суроо-тапшырмалар жана көнүгүү-машыгуулардын топтомдору түзгөн.

Окуу китебин түзүүнүн принциптерине ылайык окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша тарбия берүүчүлүк мүнөздөгү чыгармалар жана макалалар жайгаштырылган.

Алар окуучу – мектеп – мугалим, ата-эне, туулган жер, Ата Мекен, адептүүлүк, сылыктык, эмгекчилдик, ден соолукка кам көрүү тематикаларын камтыйт.

Окуу китебинин өзгөчөлүгү болуп, андагы жайгаштырылган бир чакан тексттин жардамы менен бүтүндөй бир грамматикалык тема боюнча суроо-тапшырмаларды жана көнүгүү-машыгууларды аткаруу эсептелинет, ошондой эле тексттин тематикасын макал-лакаптар, жаңылмачтар, табышмактар жана иллюстрациялар коштойт. Мисалы, текст ата-эне жөнүндө болсо, ата-эне жөнүндөгү макал-ылакап, ыр, сүрөт, ж.б. жайгаштырылган.

Окуу китебинин түзүлүшүнүн мындай ыкмасы окуучуга оюн топтоп, ал текстти талдоо жана анын негизинде грамматикалык тапшырмаларды аткаруу менен жаңы сөздөрдү үйрөнүп, сөз байлыгын, ой жүгүртүүсүн, сабаттуулугун калыптандырууга зор өбөлгө түзөт.

Грамматикалык тапшырмаларды аткаруу кластер, синквейн, Венндин диаграммасы, инсерт, пирамидалык окуя сыяктуу интерактивдүү стратегиялар менен коштолот жана окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүгө багытталган сөздүк иши жүргүзүлүп, ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү ребус, кроссворддорду жандыруу сыяктуу иш чаралар аткарылат.

Окуучулардын билимин баалоого тесттик тапшырмалар жана ар бир чейректин аягында тексттин негизинде грамматикалык тапшырмаларды аткаруу жана текстти пирамидалык окуя стратегиясы боюнча талдоо тапшырмалары бар.

Методикалык колдонмодо окуу китеби боюнча сабактын үлгүлөрү, жат жазуу жүргүзүүнүн ыкмалары, нормативи, жазуу ишин баалоонун жолдору жана жат жазуу тексттери, баяндама жаздыруу үчүн тексттер, окуучулардын билимин баалоонун ыкмалары жана жыйынтыктоочу баалоо үчүн тесттер жайгаштырылган.

Эне тилин текстке байланыштуу окутуу алыскы жана жакынкы чет мамлекеттерде кеңири колдонулат. Англияда, Францияда, Германияда, АКШда, Туркияда, Азербайжанда, ж.б. мамлекеттерде эне тили жана адабияты предметтери бириктирилип окутулат жана окуу китеби да эки предметти интеграциялоо менен түзүлгөн, б.а. акын- жазуучуларынын чыгармалары, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү менен катар тилдик материалдар жайгаштырылган.

Текстти түшүнүүдө акылды машыктыруу үчүн немец окумуштуулары В.Эндрес, Э.Берхард тарабынан “Биргелешип окуу жана жалпылоо” көнүгүүсү сунуш кылынат. Бул көнүгүү анын маанисин түшүнүү максатында текст менен иштөөдө колдонулат. Ошондой эле мында: тез окуу, басымды туура коюп окуу,

активдүү окуу, ойлонуп окуу жана ичинен окуу сыяктуу компетенциялар калыптанат.

Француз педагогу Селестин Френе балдарга өз оюн жазуу жүзүндө жана оозеки эркин айтууга мүмкүнчүлүк берген. Мына ошентип, биринчи жолу “эркин текст” пайда болуп, анда балдар эмнени кааласа ошону жазган. Бул анча чоң эмес дилбаян болгон, балдар өзүнүн үй-бүлөсү, достору, келечек пландары жөнүндө айтышып, айлана-чөйрөдөн байкагандарын жазышкан. Мында бала жазган тексттин мугалимге көрсөтүү же көрсөтпөөнү өзү чечкен.

Френе каалоочуларга текстти күн сайын окууну сунуш кылган. Ал “эркин текст” деген тексттерде дагы бир маанини көрсөткөн — бул эне тили боюнча гана көнүгүү болбостон, курчап турган дүйнө менен баланын өз ара мамилесин жакшы түшүнүүгө жардам берген социалдык- психологиялык тест болгон.

Френе ар бир окуучу жекече иштей ала турган көнүгүүлөр менен өзүн ылайыктоочу атайын карточкалар идеясына келген. Ар бир карточка окуу материалынын белгилүү бир бөлүгүн, конкреттүү грамматикалык тапшырманы камтыган.

Түрк окумуштуу- методисттери А.Эрол, Ф.Демироглу, ж.б. тарабынан иштелип чыккан 1-4-класстар үчүн “Түрк тили” окуу китептеринде тексттер мазмунуна жараша бир нече бөлүмдөргө бөлүнүп жайгаштырылып, ал тексттердин негизинде аткарылуучу ар түрдүү лексика-грамматикалык тапшырмалар жана текстти изилдөө тапшырмалары берилген.

Окуу китептеринин схема, таблицалар, сүрөттөр, иллюстрациялар менен жасалгаланышы жогорку деңгээлде.

Окуу-методикалык комплекс 3 китептен турат: окуу китеби, жумушчу дептер жана мугалимдер үчүн методикалык колдонмо.

Окуу китеби менен жумушчу дептердеги материалдар бири-бирине дал келет. Окуу китебиндеги берилген тапшырмаларды жумушчу дептерде аткарышат. Дептер делгени менен ал окуу куралы да китеп сыяктуу, калың мукабалуу, түстүү сүрөттүү, эң мыкты жасалгаланган.

Материалдар чейректер боюнча жайгаштырылып, ар бир чейректин аягында окуучулар үчүн өзүн-өзү баалоо баракчалары жайгаштырылган. Анда окуучу текстти изилдөө, грамматикалык материалдарды өздөштүрүү боюнча өз билимин өзү же ата-энесинин жардамы менен баалайт.

Орус окумуштуусу Т.А.Ладыженская редакциялаган “Развитие речи” аттуу окуу китеби 2 бөлүмдөн туруп, 1-бөлүмдө баарлашуунун түрлөрү, Демосфендин башкы сыры, “жакшы жана жаман кеп”, “редакциялаганды үйрөнөбүз”, “сылык бол”, “укканды үйрөнөбүз”, “окуганды үйрөнөбүз” сыяктуу сабактардын үлгүлөрү түстүү сүрөттөр менен коштолуп, тексттен кийинки, музыка уккандан кийинки тапшырмалар, кинофрагмент, видео сюжеттер, дем алуу жана кептик көнүгүүлөр, жупта иштөө, топто иштөө, дидактикалык оюндар сунушталган 2- бөлүмдө текст (тема, микротема), кайталанган тексттер (текстти кайра айтуу) “келгиле, бири-бирибизди мактайлы”, “кулактандыруу”, (эмне?, кайда?, качан?) текст түзүү, аңгеме жомок жазуу боюнча сабактардын үлгүлөрү окуучуларды кептик кырдаалга алып келип, сөздү угууга, мыкты сүйлөөгө, жазууга, окууга үйрөтүүчү сүрөт, чиймелер, дидактикалык оюндар, кептик

көнүгүүлөр, музыка, видео-фрагменттер менен коштолуп, абдан кызыктуулугу менен айырмаланып турат.

Аталган эмгектерде тилдин системасы тексттин негизинде гана окутула тургандыгы, грамматикалык эрежелер тилдик категория катары окутулбастан, пикир алышууну, сүйлөшүүнү, карым-катнашты ишке ашыруучу каражат катары пайдаланылары, ал эми текст дидактикалык бирдик катары башталгыч мектепте эне тилин окутууда колдонулары белгиленди.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуунун абалы талдоого алынды, окуу программалары жана окуу китептери анализденип, алардын алгылыктуу жактары белгиленди, эне тилин текстке байланыштуу окутуунун дүйнөлүк тажрыйбасы, жакынкы жана алыскы чет мамлекеттерде эне тилин интеграциялап окутуу ыкмалары изилдөөгө алынуу менен, иштин **экинчи милдети** жүзөгө ашырылды.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун негизги максаты — окуучуларды өз эне тилинде сабаттуу окууга, жазууга үйрөтүү жана кеп ишмердүүлүгүнүн, ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрүнө ээ кылуу.

Кептик коммуникативдүүлүккө ээ кылууда тилдин системалык түзүлүшүн, т.а. фонетикадагы сөздүн тыбыштык түзүлүшүн, лексикадагы сөздөрдүн ар кыл маанилерин, синтаксистеги жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдүн курулушун, морфологиядагы сөз түркүмдөрүн, грамматикалык түзүлүштөрүн, орфографиялык жана пунктуациялык эрежелерди тилдик категория катары окутпастан, баарлашууну, сүйлөшүүнү, карым-катнашты ишке ашыруучу каражат катары пайдаланып окутуу зор роль аткарат.

Белгилүү окумуштуу Ж.Чыманов тилдин колдонулушу тууралуу маалымат берүүнү тил жана кеп, кеп маданияты, стилистика, текст таануу сыяктуу маселелердин эң соңку мезгилге чейин кыргыз тил илиминде изилдебегендигин белгилөө менен, тил, кеп жана текстти бирдиктүү система катары алып, кыргыз тилин окутуунун башкы принциби катары сунуштайт.

Окумуштуу Н.Бийгелдиева “тил” жана “кеп” терминдери бири-бири менен тыгыз байланышта жана “кеп ишмердүүлүгү”, “текст”, “тексттин мазмуну”, “тексттин мааниси” сыяктуу түшүнүктөр менен өз ара карым-катышта экендигин, ошондуктан тил жана кепти бири-бири менен гана эмес, кеп ишмердүүлүгү, текст жана тексттин мааниси менен да биргеликте кароо керек”, - деп белгилейт.

Тилдин бардык элементтерин бириктирүүчү мындай ыкмада окутуу процессинде тилдин системасы жана мыйзамдары тексттин негизинде гана окутулат. Тилдик бирдиктер текстте гана жаңы, атап айтканда, текст түзүүчү, текст жаратуучу функцияларга ээ болот.

Текст дидактикалык бирдик катары башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу үйрөтүүдө эки маанилүү багытты бириктирүүгө мүмкүнчүлүк берет: 1) тилдин теориялык маселелерин үйрөтүү; 2) коммуникативдик компетенцияларын калыптандыруу.

Эне тилин текстке байланыштуу окутууда тилдин бардык стилдерине (расмий- иштиктүү, окуу-илимий, көркөм, публицистикалык) ылайык тексттин түрлөрүн колдонуу төмөнкү таблицада көрсөтүлдү:

Таблица 2.3.1.- Тексттин түрлөрүн колдонуу.

Класс	Көркөм стиль	Публицист. стиль	Окуу-илимий стиль	Расмий-иштиктүү стиль
2	50-55%	30-35%	7-8%	5%
3	40-45%	25-30%	15-20%	10%
4	30-35%	20-25%	20-25%	15%

Текст аркылуу жана интерактивдүү методдордун жардамы менен окуучулардын предметтик (тилдик, кептик), түйүндүү (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү уюштуруу жана маселелерди чечүү) компетенциялары калыптанат.

Азыркы учурда окутуунун жаңы технологиялары республикабыздын педагогдору тарабынан жылуу кабыл алынып, практикалык жактан колдоого ээ болуп жатат. “Педагогикалык технология” түшүнүгүнүн мазмуну теориялык жактан талданып, практикалык колдонулушу ар тараптан изилдөөгө алынууда. “Технология” түшүнүгү педагогикага өндүрүштөн, өндүрүштүк технологиядан кирген.

Технология гректин техника жана логия сөздөрүнүн айкашынан алынган. Техника искусство, чеберчилик дегенди билгизет. Искусство - чындыкты, реалдуулукту көркөм образдардын жардамы менен чыгармачылыкта чагылдыруу. Чеберчилик - өнөр, өнөрчүлүк, устачылык, кесипчилик маанисин билдирет. Демек, технология термини кандайдыр бир нерсенин касиетин, формасын, абалын өзгөртүү, кайра иштетүү, андан башка нерсени даярдоо жолдору деген мааниси билдирет. Муну схема түрүндө төмөнкүдөй көрсөтүүгө болот:

Чийки зат → иштетүү → продукт

Мында технологиянын мааниси берилген чийки затты кантип иштетүү жана даяр продуктту кантип алуу керектигинде турат.

Окутуу технологиясы — окутуунун максатына жетүү үчүн тандалып алынган методдорду, ыкмаларды, каражаттарды, уюштуруу формаларын окуучуларга билим, тарбия берүүдө жана өнүктүрүүдө колдонуунун натыйжалуу жолу. Мындай жолдордун түрү өтө көп болгондуктан, көпчүлүк учурда окутуунун технологиялары же педагогикалык технологиялар деп айтышат. Мында алгачкы чийки зат (сырьё)- окуучу. Сырьёну иштетүү- окутуу процессин уюштуруу. Продукт- тийиштүү билимге ээ болгон, таалим- тарбия алган, дене жана акыл- эс жагынан өнүккөн окуучу, башкача айтканда, мектептин бүтүрүүчүсү.

Педагогикалык технология өзүнүн мазмунуна окутуу технологиясынан башка дагы технологияларды камтыйт. Алардын катарына билим берүүнүн максатын, мазмунун жана окутуу принциптерин аныктоо, окутуу программаларын, окуу китептерин түзүү технологияларын кошууга болот.

Профессор Э.Мамбетакуновдун ою боюнча окутуу технологиясына мүнөздүү өзгөчөлүктөр төмөнкүлөр:

1. Окутуунун мезгилге шайкеш келиши.
2. Оптималдуулук.
3. Интеграктивдүүлүк.

4. Илимийлүүлүк.
5. Окуучу менен мугалимдин иш- аракетин нормалап программалоо.
6. Окуу каражаттарын жана материалдарын активдүү колдонуу.
7. Билим берүүнүн, билим алуунун рационалдуу чөйрөсүн уюштуруу.
8. Окутуунун натыйжасын сапаттуу баалоо

Окутуу технологиясын иштеп чыгуунун мазмуну бири- бири менен тыгыз байланышта болгон эки элементтен турат: а) окутуунун билим берүүчүлүк (дидактикалык) максатын аныктоо; б) максатка жетүүнү камсыз кылуучу дидактикалык процесстерди түзүү.

Жогоруда белгиленгендерге ылайык, окутуу процессин уюштуруу, анын ичинде кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу технологиясы төмөнкүлөрдү ичине камтыйт:

1. Окутуу методдорун тандоо: билимдердин негизи менен алгачкы тааныштырууга арналган методдор; билимдердин мазмунун өздөштүрүүгө арналган методдор; билимдердин маңызын тактоого жана бышыктоого арналган методдор; билимдерди өркүндөтүүгө, аларды практикада колдоно билүүгө үйрөтүүчү методдор.
2. Окутуу каражаттарын тандоо: окуу китеби менен иштөө: көрсөтмө каражаттарды тандай билүү; аудиовизуалдык каражаттарда колдонулуучу маалымат берүүчү материалдарды даярдоо, тандоо; окуу курал жабдыктарын тандоо; компьютердик каражатты пайдалануу.
3. Окуу иштерин уюштуруунун формаларын тандоо: сабак, сабак- семинар, сабак- жомок, сабак-сахна, сабак- оюн, сабак- экскурсия, интеграцияланган сабак, окутуунун традициялык эмес формалары.
4. Окуу иштеринин жыйынтыгын текшерүү жана баалоо; окуучулардын жаңы билимдерге ээ болууга даярдыгын текшерүү жана баалоо; алардын күндөлүк билимдерин текшерүү; билимдерди жыйынтыктап текшерүү; тесттик текшерүү.

Окутуу технологиясы негизинен окутууну уюштуруу, анын натыйжалуулугун жогорулатуу максатын көздөйт. Азыркы учурда алар жаңы технология, окутуунун интерактивдүү методу жана формасы деп аталат.

Окутуу технологиясы- билим берүүнүн максатына жетүүнүн методу, каражаты, уюштуруу формасы жана шарттары, жыйынтыктоо, баалоо, коррекциялоо сыяктуу элементтерди өз ичине камтыйт.

Модель

Окутууну уюштуруунун формалары. Латын тилинен которгондо «форма» термини сырткы көрүнүш, сырткы мүнөздөмө деген маанини түшүндүрөт. Окутууну уюштуруу формалары төмөнкүлөр:

- Стандарттуу;
 - Стандарттуу эмес.
- Стандарттык эмес сабактын кээ бир түрлөрү төмөнкүлөр:
- оюн түрүндө;
 - мелдеш түрүндө;
 - конкурс;
 - диспут;

- конференция;
- экскурсия,

Буларга кошумча дагы окутуунун уюштуруу формалары катары төмөнкүлөрдү атоо ылайык:

- өз алдынча иштөө, жуп менен иштөө, топто иштөө;
- талкуу, дебат, ток шоу, интервью, презентация, пресс конференциялар;
- лекция сабак, семинар, зачеттук сабак, сабак-практикум, сабак-сахна, сабак-жомок, ролдук оюн, теле көпүрө сабагы, сабак-экскурсия, реферат, тест, ж.б.

Эне тилин текстке байланыштуу окутуудагы оюн формасындагы сабактар да натыйжалуу колдонулат.

Мугалимдин милдети — окуу процесси учурунда өзгөчө моментти таап, тексттин маанисин балдарга алар кызыгуу жана каалоо менен өз алдынча окууга умтулгандай кылып, тартуулашы керек.

Бул учурда мугалимге укмуштуудай дидактикалык өнүктүрүүчү оюндардын дүйнөсү жардамга келет. Бул оюндар балдарга позитивдик эмоция тартуулап, аткара турган иштерине оң мамиле кылууга чакырат, жалпы иш жөндөмдүүлүктөрүн арттырып, окулган тексттин мазмунун түшүнүүгө, ролдоштуруу жана оюн аркылуу аны кайра чагылдырып берүүгө, чыгарманын негизги маани - маңызын бөлүп алууга жардам берет.

Интеграцияланган сабактарды өтүү эне тилин окутуунун маанилүү ыкмаларынын бири. Интеграцияланган сабак- ар кандай предметтин окуу материалын мазмундук жана процессуалдык жактан синтездөө болуп саналат. Бул проблема көптөгөн философиялык илимге киришүү, педагогикалык, логикалык адабияттарда, илимий изилдөөлөрдө чагылдырылган.

Эне тилин текстке байланыштуу окутуу процессинде интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу, интеграцияланган сабактарды өтүү, предмет аралык байланыштарды ишке ашыруу окуучулардын негизги жалпы жана предметтик компетенцияларын калыптандыруу иш- аракети менен карым- катышта жүргүзүлсө, окуучулардын билим деңгээлин жогорулатууга, билим, билгичтик көндүмдөрүн турмушта пайдалана билүүсүнө өбөлгө түзөрү анык.

Мугалим предмет аралык байланышты ишке ашыруу үчүн интеграцияланган сабактарды уюштура алат. Мисалы, кыргыз тили менен адабий окуу сабагынын, кыргыз тили менен мекен таануу сабагынын материалдарын бириктирип окутууга болот. Сөз түркүмдөрүн окутуп- үйрөтүүдө адабий окуу китебиндеги текстти, же мекен таануу окуу китебиндеги текстти пайдаланып, ал тексттердин негизинде тема боюнча көнүгүүлөрдү иштетүү менен, предмет аралык байланыш ишке ашырылат.

Белгилүү окумуштуу В.Мусаева: “Кыргыз тилин окутуу- жалаң эле эреже, аныктамалардын жыйындысын окутууну максат кылбастан, тилди, кепти окуучулардын социалдык-рухий, кептик-коммуникативдик, өз алдынчалуулук, өз ой-пикирлерин ар кыл чөйрөлөргө ылайык оозеки, жазуу жүзүндө жеткиликтүү, далилдүү баяндай алуу көндүмдөрүн калыптандыруучу сабакка айлануусу зарыл”, - деп белгилейт.

Окуучу грамматикалык эрежелерди жана аныктамаларды курулай жаттап албастан, сезимдүү түрдө түшүнүү аркылуу өздөштүрүүгө тийиш, тилдин фактыларын салыштыра билип, өзгөчөлүктөрүн, окшоштуктарын ажырата билүүгө, эң негизгилерин бөлө билүүгө, корутундулай алууга тийиш.

Окумуштуу Ф.Н.Бунаков грамматиканы окутууда эрежелерди өздөштүрүүнүн тартибин сактоонун зарылчылыгын төмөндөгүчө белгилеген:

- Грамматикалык эреже окуучулардын өздөрү тарабынан (мугалимдин жетекчилиги астында) мисалдарды талдап, түшүнүүдөн келип чыккандай болсун;
- өтүлүүчү грамматикалык эрежелер оозеки жана жазуу жүзүндө жүргүзүлгөн көнүгүүлөр менен бекемделгендей болсун;

- окуучулар грамматикалык эрежелерди жана терминдерди жаттап алуу менен гана чектелбестен, өтүлгөндөрдү эске салып, аларды толуктоо аркылуу кабыл алгандай болсун. Окуучулардын грамматикалык эрежелерди аң-сезимдүү кабыл алышына жетишүү үчүн мугалим тарабынан ар кыл методикалык ыкмалар пайдаланылат.

Эне тилин текстке байланыштуу окутууда грамматикалык талдоолорду жүргүзүүнүн мааниси зор. Окуучулар айрым сөздөрдүн маанисин ачууга, аны уңгу жана мүчөгө ажыратууда, тексттин мазмунун туура, так айтып берүүдө грамматикалык талдоолорду жүргүзүү аркылуу өздөштүргөн билим, билгичтиктерин, тилдин грамматикалык түзүлүшүнөн, сөздөрдүн байланыштарынан пайдаланышат.

Таблица 2.4.1.2. Тилдик компетентүүлүктүн негизинде башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмуну

	2-3- класстар	4-класс
	<p>- тексттин канча сүйлөмдөн, сүйлөмдөрдүн канча сөздөн тургандыгын аныктайт;</p> <p>- тексттеги сүйлөмдөрдүн айтылыш максаты боюнча түрүн аныктайт;</p> <p>- тексттеги сүйлөмдөрдүн баш мүчөлөрүн табат;</p> <p>- тексттеги сүйлөмдөрдүн айкындооч мүчөлөрүн таба;</p> <p>- текст боюнча берилген синтаксистик тапшырмаларды аткарат.</p>	<p>- тексттеги сүйлөмдөрдү сөз айкашына ажыратат;</p> <p>- сөз айкашындагы баш жана багыныңкы сөздөрдү аныктайт;</p> <p>- грамматикалык негиздердин саны боюнча сүйлөмдүн түрүн аныктайт;</p> <p>- тексттеги сүйлөмдөрдүн айкындооч мүчөлөрүнүн катышуу/ катышпоосуна ылайык сүйлөмдүн түрүн аныктайт;</p> <p>- төл жана бөтөн сөздөрдү айырмалайт;</p> <p>- тексттеги сүйлөмдөргө синтаксистик талдоо жүргүзүлөт.</p>

	<p>-тексттеги сөздөрдү унгу мүчөгө ажыратат; -тексттен ким?, эмне?, кандай?, кайсы?, канча?, нече? деген суроолорго жооп берген сөздөрдү табат; -тексттен эмне кылды?, эмне кылып жатат?, эмне кылат? деген суроолорго жооп берген сөздөрдү табат; -тексттен алынган сөз менен жаңы сөздөрдү жасайт; -тексттеги сүйлөмдөрдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүнүн ролунда зат атоочту, сын атоочту жана этишти аныктайт.</p>	<p>-тексттеги сөздөрдү курамына карай ажыратат сөз мүчөлөрүнүн түрлөрүн билет; - тексттен зат атоочторду табат, аларга суроо бере алат, кайсы жөндөмөдө, санда турганын аныктайт; - тексттен сын атоочторду таап, алардын даражасын аныктайт; - тексттен сан атоочторду табат жана түрүн аныктайт; - тексттен ат атоочторду табат, жактама ат атоочторду туура жөндөй алат; -тексттен этиштерди таап, чагын ажыратат; - аларды кебинде туура пайдаланат.</p>
--	--	--

Кийинки учурда билим, билгичтик, көндүм терминдеринин ордуна компетенттүүлүк термини кеңири колдонулуп келүүдө. Компетенттүүлүк - бул индивиддин өзүнүн барк- баасын аныктай билүүнүн негизинде активдүү, жоопкерчиликти, турмуштук кадамдарды жасоого болгон жөндөмдүүлүгү, анын дүйнө менен активдүү карым- катнаш түзүүгө болгон жөндөмдүүлүгү, мындай карым- катнаштын жүрүшүндө өзүн жана дүйнөнү түшүнүп, өзгөртө билүү.

Кыргыз тили предметинен коммуникативдик касиеттерге ээ кылуу - бул кеп, тил, кеп ишмердүүлүгү аркылуу текстке, анын мазмунуна таянуу, аны талдоо аркылуу лексикалык, грамматикалык материалдарды, адабий тилдин нормасын өздөштүрүү менен так, туура, таза, орундуу, көркөм сүйлөшүүгө, баарлашууга жетишүү. Тактап айтканда, кыргыз тилин окутууда окуучуга ар кыл кырдаалдарга ылайыктуу түрдүү темаларда, кептин ар кыл түрлөрүн катыштырып, адабий тилдин нормасында сабаттуу, ачык, так, түшүнүктүү сүйлөшө билүү көндүмдөрүн калыптандырууну максат кылып коёт.

Алкактык улуттук куррикулум боюнча компетенттүүлүктүн коммуникация бөлүмүндө ар бир өздөштүрүлгөн билимдин реалдуу турмуш менен болгон байланышы канчалык экендиги аныкталат, б.а. эне тилин окуп-үйрөнүүдө окуучу аны өз турмушунда канчалык пайдалана ала тургандыгы башкы орунга чыгат. Мында эне тилинин турмуш- тиричиликтеги негизги орду ар бир адамдын ал тилде туура сүйлөөсү, өз оюн жеткире билүү чеберчилиги, ар бир сөздүн кандай мааниде айтылып жаткандыгын аныктай алуусу ошондой эле

эне тилиндеги сабаттуу жаза билүүсү, андан соң ал тилде жазылган китептерди окуп түшүнүүсү башкы орунда турат.

Текст аркылуу жана интерактивдүү методдордун жардамы менен окуучулардын предметтик (тилдик, кептик), түйүндүү (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү уюштуруу жана маселелерди чечүү) компетенциялары калыптанат.

Таблица 2.4.2.1.- Кептик компетентүүлүктүн негизинде башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмуну.

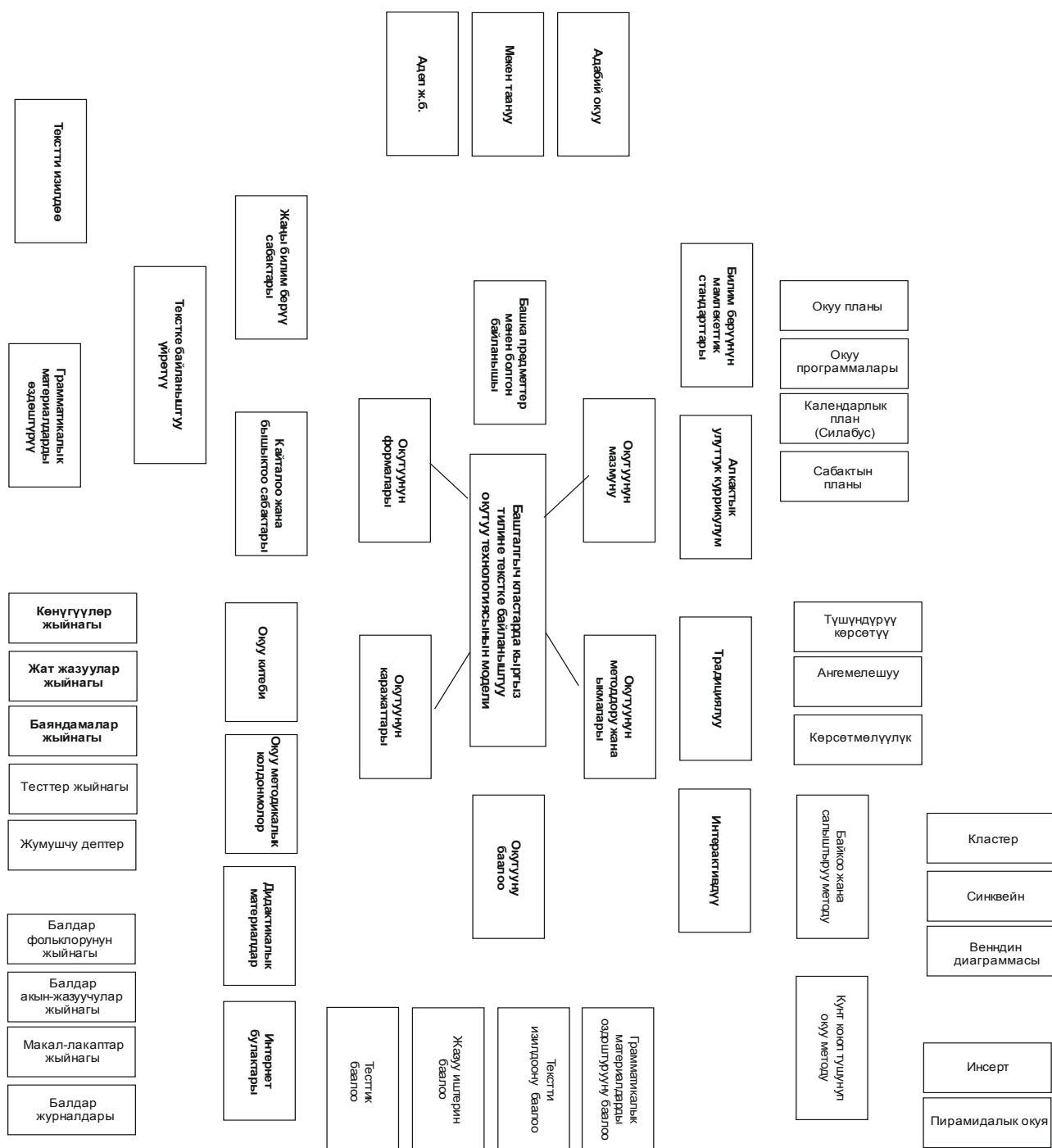
	2-3 класстар	4- класс
Угуу	<p>-көркөм, публицистикалык, иштиктүү, илимий-популярдык, окуу-илимий чакан көлөмдөгү тексттердин негизги мазмунун түшүнөт;</p> <p>-тексттин негизги структуралык бөлүктөрүн, негизги ойду ажырата билет;</p> <p>-интонациянын маанилик кызматын түшүнөт;</p> <p>-көркөм окуп жаткан адамды, мугалимди, пикирлешүүчүнү угат жана түшүнөт.</p>	<p>-көркөм, публицистикалык, иштиктүү, илимий-популярдык, окуу- илимий тексттердеги маалыматтарды угуп түшүнөт;</p> <p>- негизги жана кошумча маалыматтарды айырмалай алат;</p> <p>- тексттин маанилик бөлүктөрүн көрсөтөт, алардын байланышын аныктайт;</p> <p>-маалыматтардын маанилүүлүгүн, жаңылыгын баалайт, ага карата өзүнүн мамилесин билгизет;</p> <p>-сүйлөөчүнүн коммуникативдик максатын түшүнөт.</p>
Окуу	<p>-тексттеги башкы жана кийинки орундагы маалыматтарды ажыратат;</p> <p>-текстке жөнөкөй план түзөт;</p> <p>- тексттин мазмуну боюнча суроолорго жооп берет;</p> <p>-тексттин темасын жана негизги ойду чагылдыруучу аталышты атайт;</p> <p>-текстке, сүйлөмгө, тынымды туура коё алат;</p> <p>-текстти туура, шар, көркөм окуй алат;</p> <p>-тексттеги интонацияны коё билет.</p>	<p>- көркөм, публицистикалык, иштиктүү, илимий-популярдык, окуу-илимий тексттерди окуйт;</p> <p>- жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөргө интонацияны туура коёт;</p> <p>- көркөм стилдеги тексттен пейзажды сүрөттөөнү табат;</p> <p>- тексттен кептин көркөм, иштиктүү, публицистикалык, окуу-илимий стилдерине мүнөздүү тил каражаттарын табат;</p> <p>- сүйлөмдөгү эң маанилүү сөздү ажыратат.</p>

Сүйлөө	-окулган тексттин мазмунун баяндап айтып бере алат; -адамдын ал-абалын, кыймыл аракетин, сырткы көрүнүшүн сүрөттөйт; -оозеки текст түзө алат; -кебинде сөздөрдүн орун тартибин туура коёт; -сөздөрдү туура пайдаланат.	-пейзажды сүрөттөө менен көркөм стилдеги текстти айтып берет; -теманы ачуу менен оозеки текст түзөт; -төл жана бөтөн сөздү пайдалануу менен текст түзөт -татаал сүйлөмдөрдү кебинде колдонот.
Жазуу	-уккан жана окуган текстинин мазмунун жазуу түрүндө кыскача бере алат; -дил баян жаза алат; -баяндама жаза алат; -тексттин темасын аныктайт; -текст түзүүдө жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү колдонот.	-кептин түрлөрү (сүрөттөө, баяндоо, ой жүгүртүү) боюнча жазуу жүзүндөгү тексттерди түзөт; -уккан жана окуган тексттеринин мазмунун кыска жана кеңири жаза алат; -дилбаян, баяндама, эссе, аңгеме-миниатюра, пикир жаза алат; -жазуу иштеринин кошумча тапшырмаларын аткарат; -тилдик жана кептик каталарды табат жана оңдойт.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмуну, формалары, методдору белгиленип, модели сунушталды. Эне тилин текстке байланыштуу окутуу ыкмасында башталгыч класстар үчүн “Кыргыз тили” окуу китептери жана мугалимдер үчүн методикалык колдонмолор иштелип чыгып, республиканын мектептерине колдонууга берилди. Окутуунун кошумча каражаттары (жат жазуулар жыйнагы, жат жазуулар жана баяндамалар жыйнагы, жыйынтыктоочу баалоо үчүн тесттик тапшырмалардын жыйнагы, эне тилин текстке байланыштуу окутуу боюнча сабактардын үлгүлөрү, алардын максаттары жана көрсөткүчтөрү, ж.б.) иштелип чыгып, сунушталуу менен иштин **үчүнчү милдети** ишке ашырылды.

Текстке байланыштуу эне тилин окутуу өз ичине изилдөөчүлүк, проблеманы чечүүлүк максаттарды камтыган инсанга багытталган окутуу менен байланышта жүргүзүлөт. Мында окуучуларга жоопкерчилик көбүрөөк жүктөлгөндүгүнө байланыштуу окутуу процессинде материал мыкты өздөштүрүлөт. Ал эми мугалим окуучуларды колдоо менен аларга багыт берип турат. Окуучулар бири- бири менен баарлашып, турмуштук кырдаалдарга байланышкан диалогдорду түзүп, суроо- тапшырмаларды, көнүгүү- машыгуу иштерин аткарууга активдүү катышары, натыйжада өздөрүнүн таанып- билүүчүлүк көндүмдөрүн, ойлоосун, кебин, эне тили боюнча сабаттуулугун калыптандырыша тургандыгы аныкталды.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу технологиясынын модели иштелип чыгып, сунушталды.

Сүрөт 2.4.1. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу технологиясынын модели.

“Эне тилин текстке байланыштуу окутууда окуучулардын кебин жана байланыштуу кебин өстүрүү” деп аталган үчүнчү главада эне тилин текстке байланыштуу окутууда окуучулардын кебин өстүрүүгө карата ар түрдүү мазмундагы иш- аракеттерди, суроо- тапшырмаларды, көнүгүү- машыгуу иштерин тексттин негизинде жүргүзүүгө кеңири мүмкүнчүлүк ачыла тургандыгы белгиленди.

Окуучулардын кебин өстүрүү маселеси Кыргызстандын башталгыч билим берүүсүнө зор салымын кошкон окумуштуу-методисттер К.Сартбаевдин жана С.Турусбековдун эмгектеринде кеңири изилденген. К.Сартбаевдин “Кыргыз башталгыч класстарында сөз түркүмдөрүн окутуунун методикасы” (“Мектеп”, 1966-ж.) аттуу эмгегинде сөз түркүмдөрүнүн грамматикалык өзгөчөлүктөрү, алардын өз ара байланышы, эне тилин окутууда алган орду жөнүндө, аларды окутууда, өзгөчө зат, сын атоочтор, этиш, тактоочторду окутууда синоним, антоним сөздөр аркылуу окуучулардын кебин өстүрүүнүн жолдору жана ыкмалары иштелип чыккан. С.Турусбековдун “I-IV класстын окуучуларынын оозеки жана жазуу речин өстүрүүнүн жолдору” аттуу эмгеги “Тексттин үстүндө иштөө”, “Сөздүк жумуштар боюнча иштөө”, “Сүйлөм боюнча иштөө” деген үч бөлүмдөн туруп, анда программалык талаптарга ылайык берилген тексттер менен иштөө жана сөздүк иштерин жүргүзүү маселелери каралган.

Текстке байланыштуу окутууда сөздүк иштерин жүргүзүүдө мугалим тексттеги окуучуларга түшүнүксүз деп эсептеген сөздөр менен ырааттуу иш алып барат. Ал сөздөрдү тексттен бөлүп алып, окуучулардын сөздүк дептерлерине жаздырып, алардын маанисин алардын эквиваленттери, синонимдери, сүрөттөрү, макеттеринин жардамы менен түшүндүрөт. Алар менен сүйлөмдөрдү түздүрөт.

Башталгыч класстардагы кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда грамматикалык материалдарды өздөштүрүүдө жомоктор колдонулса, мындай сабактарда дайыма жакшы маанай жаралат. Жомок — бул ийгиликтүү иштөөнүн шарты. Жомокто фантазия, жогорку көркөмдүк жана чыгармачылык камтылган. Ал эми эң негизгиси, ал балдарды логикалык ой жүгүртүүгө үйрөтөт. Көлөмү жагынан анча чоң эмес дидактикалык жомоктун мазмуну окуучуга сабактын темасына көңүл бурууга жана окуп-үйрөнүү процессинде грамматикалык материалдарды терең өздөштүрүүгө, ойлоосун жана кебин калыптандырууга жардам берет.

Кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда макал-лакап, табышмак, жаңылмач сыяктуу дидактикалык чыгармалар менен иштөө жакшы натыйжа берет. Мындай жагдай кызыктуу материал балдарга жеткиликтүү формада маалыматтын берилишине көмөктөшкөнү менен байланыштуу.

Окуучулар жомокторду, макал-лакаптарды, табышмактарды жана жаңылмачтарды кунт коюп жана кызыгуу менен угушат. Бул кызыктуу дидактикалык материалдын түрлөрүн ыңгайы менен колдонгон, жомокторду, макал-лакаптарды, жаңылмачтарды көркөм жана эмоционалдуу окуп, алар боюнча тапшырмаларды аткарга алган мугалим ийгиликке тезирээк жетет.

Грамматика сабактарын окутууда макал-лакаптарды, жаңылмачтарды, табышмактарды пайдалануу өздөштүрүлүп жаткан темага жараша тандалып алынып, жүргүзүлөт.

Окуучулар мындай тапшырмаларды аткаруу учурунда макал-лакаптардын маанисин чечмелөө, сөздөрдүн маанилерин үйрөнүү, табышмактардын жандырмагын жандырып, жаңылмачтарды жатка айтуу менен жалпы жана предметтик компетенциялары калыптанат, таанып-билүүчүлүк көндүмдөрү өсүп, кеби жана ой жүгүртүүсү байыйт.

Окуучулардын оозеки жана жазуу кебин байытуу менен катар алардын байланыштуу кебин калыптандыруу маселеси да эне тилин текстке байланыштуу окутуу процессиндеги эң негизги маселелердин бири болуп саналат.

Эне тилин текстке байланыштуу окутууда окуучулардын байланыштуу кебин калыптандыруу максатында төмөнкүдөй иш- аракеттер жүргүзүлөт:

- Тексттин негизинде сөздүк менен иштөө;
- Тексттин мазмуну боюнча дилбаян, же баяндама (изложение) жазуу;
- Тексттин негизинде Пирамидалык окуя стратегиясы менен иштөө;
- Тексттин негизинде Инсерт стратегиясы менен иштөө;
- Ар бир чейректин аягында берилген текст менен иштөө;

Окуучулардын кебин байытууга багытталган эң маанилүү иш- аракеттердин бири- текстке байланыштуу окутууда тексттердин негизинде баяндама жазуу тапшырмасы аткарылат. Мугалим тексттин мазмуну менен окуучуларды тааныштырат, окуучулар менен бирдикте тексттин мазмунундагы таяныч сөздөр менен иштейт, баяндаманын планын түзөт. Андан кийин окуучуларга баяндаманы жазууга тапшырма берет. Айрым учурда бул тапшырманы үйдөн аткарып келүүгө берилет.

Эне тилин текстке байланыштуу окутууда дил баян жаздыртуу окуучулардын текст боюнча түшүнүгүн бекемдөө үчүн жана ар түрдүү темалардын үстүндө ой жүгүртүп, өз ойлорун ырааттуу баяндоо көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталат.

Эне тилин текстке байланыштуу окутууда тексттер менен иштөө, алардын негизинде баяндама жазуу жана аны пландын, таяныч сөздөрдүн жардамы менен жүргүзүү окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүүгө, ырааттуу ой жүгүртүүгө, өз оюн ырааттуу баяндоого зор өбөлгө түзөт.

Эне тилин текстке байланыштуу окутуу процессинде окуучулардын кебин байытууда визуалдык окуу иши да зор роль ойнойт. Тексттин мазмунуна байланыштуу окуу китебинде жайгаштырылган сүрөттөгү ар бир көрүнүштүн мазмунун түзө тургандай деңгээлде алдыртадан даярдалган суроолор берилип, окуучулар ал суроолорго тиешелүү жоопторду берүү менен, сүрөт боюнча баяндап айтат. Окуучулар сүрөттөгү көрүнүштөр боюнча өз оюн ырааттуу баяндоодо андагы жаратылыштын көрүнүшүн, адамдарды, персонаждарды, окуяны, анын ордун, мезгилин так ажыратып айтууга көнүктүрүлөт, башкача айтканда, көрүү аркылуу окуйт, баяндайт. Бул аркылуу алардын көрүү, угуу, ойлоо, божомолдоо көндүмдөрү калыптанат. Сүрөттөрдөгү баяндалуучу көрүнүштөрдү, окуяларды айтып берүү менен сөздөрдү, сүйлөмдөрдү туура кураштырууга, окуянын мазмунун чыгармачылык менен түзүүгө машыгышат. Машыгуунун мындай түрү окуучулардын чыгармачылык жөндөмүн, оюн арттырып, өз алдынча иштөөгө көнүктүрөт.

Төртүнчү глава “Эне тилин текстке байланыштуу окутууда жазуу иштерин жүргүзүү жана окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо” деп аталып, анда башталгыч класстарда эне тилин текстке байланыштуу окутууда жазуу иштеринин бардык түрлөрү кеңири колдонулары, жазуу иштерин анын эң жөнөкөй элементтерине таянып жүргүзүү талапка ылайык экендиги белгиленди. Андай иш- аракеттердин катарына:

- жат жазуунун бардык түрлөрү;
- дилбаян жазуу;
- баяндама жазуу.
- таяныч сөздөрдү пайдаланып аңгеме же жомок жазуу;
- текст түзүү;
- план түзүү;
- сүйлөм түзүү;
- өмүр баян, арыз, кулактандыруу, мүнөздөмө, маалымдама сыяктуу иш кагаздарын жаза билүү;
- кат жаза билүү, ж.б.у.с. жазуу иштеринин түрлөрү кирет;

Жат жазуунун түрлөрү окуучулардын билимдерин текшерүүнүн эң негизги иш- аракеттеринен болуп саналат. Ар бир бөлүмдү, чейректи жыйынтыктоодо грамматикалык материалдарды окуучулардын өздөштүрүү деңгээли, алардын орфографиялык сабаттуулугу текшерилип, анын жыйынтыктарынын негизинде мугалим өзүнүн андан аркы иш- аракеттерин пландаштырат. Жат жазуунун башталгыч класстарда колдонулган текшерүү жат жазуусу, сөздүк жат жазуу, эске тутуу жат жазуусу, көрүү жат жазуусу, чыгармачылык жат жазуу сыяктуу түрлөрүнөн тышкары азыркы учурдун талабына ылайык интерактивдүү окутуунун негизинде жүгүрүп жазган жат жазуу түрүн колдонуу сунушталууда.

Бул иш- аракет салттуу окутуудагы жат жазуунун түрлөрүнөн толугу менен айырмаланат. Мында окуучунун кыймыл- аракети, көрүү, окуу, жазуу, сүйлөө, угуу сыяктуу кеп ишмердигинин бардык бирдиктери катышат. Ар бир окуучунун жекече иш- аракетинде жогорку жоопкерчилик пайда болуп, топтун жеңиши андан көз каранды экендигин, ага түздөн- түз таасирин тийгизерин сезет, өз ара биргелешип, байланышта, мамилелешип иштешет. Бул сабакта төмөнкүдөй максаттар ишке ашат:

- сүйлөмдөрдү жазуу аркылуу маалыматтарды эсине тутуусу өнүгөт;
- сүйлөмдөрдүн байланышын, лексикалык маанисин айырмалайт;
- туура, сабаттуу жазууга үйрөнөт;
- көрүү, угуу, жазуу, сүйлөө көндүмдөрү өнүгөт;
- топто биргелешип иштөөгө машыгышат.

Кыргыз тилин окутууда төмөнкүдөй жазуу иштери жүргүзүлөт:

- текстти көчүрүп жазуу (абзацты, бөлүмдү);
- жат жазуу;
- суроолорго тексттен жооп таап жазуу;
- сүрөт боюнча түзүлгөн суроолорго жооп жазуу;
- баяндама жазуу;
- таяныч сөздөр менен сүйлөмдөрдү, тексттерди түзүп жазуу;
- текстти трансформациялап жазуу (жак, сан, чак, ж.б. өзгөртүү);
- сүрөт боюнча ой жүгүртүп аңгеме жазуу;
- көргөн фильми, спектакли, же өзү күбө болгон кандайдыр бир кырдаал боюнча баяндоо, сүрөттөө, талдоо иретинде мүнөздөө жазуу;
- тексттин тематикасы боюнча талдоо жазуу;

- текстти улантып жазуу;
- эссе жазуу;
- дилбаян жазуу;
- кат жазуу;
- иш кагаздарын жазуу.

Бул жазуу иштерин жаздыруунун негизги максаты — окуучулардын кебин жана байланыштуу кебин өстүрүү болуп саналат.

Тил, кепти окутуу менен жазуу иштерин жүргүзүү аркылуу окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун арттырып, коммуникативдик жана кептик компетенцияларын калыптандырууга зор өбөлгө түзүлөт.

Өз алдынча текст түзүүгө карата ар кыл иштердин түрлөрү ар бир окуучуда өзгөчө терең түшүнүүнү пайда кылып, алардын байкагычтыгын бир кыйла өнүктүрөт. Туура, сабаттуу, логикалуу жаза билүү маданиятына үйрөтүү менен жаза билүүдө өзүнүн жекече стилин, манерасын, көз карашын табууга жардам берет. Өзүнүн жекече ойлорун жана тажрыйбаларын урматтай билүүгө үйрөтөт. Эне тилин текстке байланыштуу окутууда жазуу иштерин жүргүзүү:

- окуучулардын жазган текстин кайра карап чыгып, редакциялоо, көчүрүп жазуу көндүмдөрүн өнүктүрөт;
- өз ойлорун жазуу жүзүндө баяндоону практикалоого мүмкүндүк түзөт;
- кайра окуп чыгууда жана мундан ары пайдаланууга мүмкүн болгон материалдарды топтоого мүмкүндүк берет;
- окуучуларга жазуу иштеринин натыйжаларына көз салып турууга шарт түзөт;
- оозеки кебинде пайдаланылбай калган сөздөрдү, сүйлөмдөрдү колдонууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Бул иш- аракеттер кептик жана социалдык- коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталат. Жогоруда белгиленгендей, жат жазуу, баяндама, дилбаян, дилбаяндын элементтери камтылган баяндама, эссе, аргументтештирилген эссе, ж.б. окуучулардын кептик- коммуникативдик компетенцияларын калыптандыруу үчүн кызмат кылат.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуудагы окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун жоболору формалары, методдору белгиленип, баалоо критерийлери түзүлүп, жыйынтыктоочу баалоо үчүн тесттик тапшырмалар иштелип чыгып, сунушталуу менен иштин **төртүнчү милдети** аткарылды.

Азыркы заманбап коомдо окуучунун окуу жетишкендиктерин баалоо системасы ийгиликтерди жана жетишкендиктерди өлчөөнүн гана эмес, ошондой эле билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун да натыйжалуу куралы экендиги маалым. Баалоо системасы билим берүү процессинин максаттарына жана милдеттерине дал келген учурда гана билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун натыйжалуу механизмине айланат. Баалоо окуучунун жашоосунда жана өзүнүн максаттарын ишке ашырууда зарыл болгон компетенттүүлүктөрдү аныктоого багытталышы керек, бул окуучулардын жеке жетишкендиктеринин деңгээлине байкоо жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет да, билим берүүнүн сапатын

жогорулатууга көмөктөшөт. Бул жөнүндө окумуштуулар Ш.Амонашвили, Ю.В.Романов, Р.Ганзалис, А.Буркитова, О.Дудкина, С.Калдыбаев, А.Зимняя, А.Хуторской, Е.Перовский, М.Пинская, И.Фишман ж.б. өз эмгектеринде изилдешкен.

Текстке байланыштуу окутууну баалоонун биринчи тепкичинде көбүрөөк көңүлдү баланын текстти түшүнүп окуп жаткандыгына бөлүү керек. Окуучу окуп жаткан текстти толугу менен, сөздөрдү жана сөз айкаштарын да түшүнүп окугандары жакшы. Бул бөлүмдө бала окуп гана тим болбостон, мугалимдин окулган текст боюнча: “Ким жөнүндө окудуң?”, “Тигил же бул каарман эмне кылды?” деген сыяктуу суроолоруна да жооп бере билүүсү керек. 2-класстын экинчи жарым жылдыгынан баштап, текстке ат кое баштаса, 3-класстын экинчи жарым жылдыгынан баштап текстке план түзө башташы керек. Баланын жашына карата тапшырманы алмаштырып, баалап туруу керек. Текшерүү жумуштары үчүн текстти тандап алуу — бул мугалимдин эң маанилүү жумушу. Бул жерде жаш балдарга арналган көрөм адабияттан үзүндүлөрдү алуу керек. Тандап алынган текст балдар үчүн түшүнүктүү жана кызык болушу керек.

Текст тандалып алынгандан кийин, аларга тапшырмалар даярдалат. Башталгыч класстарда окуу үчүн эне тилин текстке байланыштуу окутууда эки негизги тапшырма белгиленет:

- текстти түшүнүп окуу;
- тексттин негизинде грамматикалык материалдарды өздөштүрүү.

Берилген тапшырмалар төмөнкүдөй окуу аспектилерин өз ичине камтыйт:

1) Текстти жалпы түшүнүү;

- окуучу тексттин негизги окуясын түшүнөт;
- тексттеги керектүү маалыматты таба алат;
- тексттен кайсы маалыматты алса болорун, кайсы маалыматты алса болбосун жакшы түшүнөт.

2) Текстти аныктоо;

- окуучу сүрөттөлгөн окуялардын себептерин аныктай алат;
- тексттеги каармандардын сөздөрүн жана иштерин түшүндүрүп бере алат;
- башкы каармандардын негизги мүнөздөрүн аныктай алат;
- тексттеги маалыматтын негизинде жыйынтык чыгара алат;
- алган маалыматтарды тартипке сала алат;

3) Текст менен өзүн байланыштыруу:

- окуучу текстке ат кое алат;
- текстти уланта алат;
- тексттен керектүү маалыматты алып чыга алат;
- текст боюнча өз оюн айта алат;
- өз дүйнө таануусу менен тексттин мазмунун байланыштыра алат.

4) Тексттин формасын түшүнүү.

- окуучу тексттин түрүн аныктай алат;
- тексттин жөнөкөй планын түзө алат;
- берилген маалыматтын белгилүү формасын аныктай алат.

5) Текст боюнча лексико- грамматикалык тапшырмаларды аткаруу.

- тексттеги сүйлөмдөрдүн түрлөрүн аныктай алат.
- тексттен тиешелүү сөз түркүмдөрүн таба алат;
- тексттеги сүйлөмдөргө грамматикалык талдоолорду жүргүзө алат.
- текст боюнча баяндама жаза алат;
- текст боюнча грамматикалык көнүгүүлөрдү аткара алат.

Билим берүүнүн өнүгүүсүнүн азыркы мезгилдеги негизги максаты — окуучуну жетилтүү. Андыктан баа берүү таасирдин, өзгөрүүнүн, окуп-үйрөнүүнүн жана өнүгүүнүн чен өлчөмү болуп саналат. Бардык мугалимдер баалоодо бирдиктүү критерийлерди колдонсо гана, жакшы натыйжаларга жетишүү мүмкүн.

Баалоонун объективдүүлүгү бул — критерийлердин негизинде баалоо дегенди туюндурат. Баалоонун бардык түрлөрүндө айрыкча калыптандыруучу баалоодо окуучулардын иштерин баалоону уюштуруу үчүн атайын иштелип чыккан критерийлер колдонулат. Критерий — бул баа берүүгө, бир нерсени аныктоого, жана классификациялоого негиз болуучу белги, баанын ченеми. Критерийлерди пайдалануу менен баалоо анын жалпыга ачык-айкын болуусуна шарт түзөт.

Таблица 4.2.9.- Баалоо критерийлери

Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда баалоонун критерийлери
<ul style="list-style-type: none">• текст түзүүдө сүйлөмдүн түрлөрүн туура пайдалануусу;• сөз жана анын тыбыштык түзүлүшүн билүүсү;• сөз жана сөз айкашын айырмалоосу;• сөздүн лексикалык ар кыл маанилерин, фразеологизмдерди кебинде так, орундуу колдонуусу;• ар кыл турмуштук кырдаалдарга ылайык кептин ар кыл түрүндө өз алдынча текст түзө алуусу;• баяндама, дилбаян, эссенин түрлөрүн жаза билүүсү;• кеп маданиятынын ыкмаларына ээ болуусу

Тест аркылуу баалоо – окуучунун предметтин мазмунун түшүнгөнүн жана билгенин текшерүү максатында өткөрүлөт. Тесттер калыптандыруучу жана жыйынтыктоочу баалоодо колдонулат. Тесттин жыйынтыктары окуучу үчүн татаал деп саналган тигил же бул теманы мыкты өздөштүрүүгө жардам берет. Тест баалоонун көптөгөн формаларынын бири гана болгондуктан, баалоонун башка методдору менен айкалышып колдонулат:

- даяр жооптордун ичинен бир жоопту тандаган тест;
- даяр жооптордун ичинен бир нече жоопторду тандаган тест;
- сунушталган жооптордогу байланышты тапкан тест;
- “туура”, “туура эмес” жооптуу тест;
- жоопсуз тест, суроолор жана жооптор

Баалоонун ар түрдүү методдорун ылгоо жана пайдалануу башталгыч класстын мугалиминин ишинин бир бөлүгү болуп саналат. Баалоонун ар түрдүү методдорун колдонуу кыргыз тилин окутуу процессине сөзсүз таасирин тийгизет.

Бул жогоруда сөз кылган калыптандыруучу (формативдик) баалоонун методдорун колдонууда айрыкча байкалат. Баалоонун планын түзүүдө мугалим диагноздоочу баалоону окутуунун баштапкы этабында, калыптандыруучу баалоону – материалды үйрөтүү мезгилинде ал эми, жыйынтыктоочу баалоону окутуунун жыйынтыгын чыгарууда пайдаланса ылайыктуу.

Жат жазуу, эсселерди текшерүүдө мугалим өзүнүн алдына максат коет. Жөн гана баа коёбу же баланын билим алуу сапатын, билгичтиктерин жакшыртуу кызыкчылыгы барбы? Мугалимдин сунуштары жумуштун кийинки этабына түрткү болот. Демек, мугалимдин эскертүүлөрү окуучуга тапшырма катары милдеттендирилиши керек.

“Педагогикалык экспериментти уюштуруу жана анын жыйынтыгы” деп аталган бешинчи главада төмөнкү маселелер каралат:

Өлкөбүздүн ар кайсы аймактарында жүргүзүлгөн педагогикалык эксперимент башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу технологиясы боюнча иштелип чыккан окуу материалын изилдөө ишинин максаттарын ишке ашыруусун текшерүү максатын көздөдү.

Иштелип чыккан окуу материалы боюнча окутуу иши 2007-2008- окуу жылынан 2009-2010- окуу жылынын аралыгында Бишкек шаарынын №88-орто мектебинде жана Ысык-Ата, Панфилов, Тоң райондорунун айрым мектептеринде изилдөөнүн автору тарабынан жана мугалимдер Ж.Жамгырчиева, Д.Эшенкулова, Г.Эгембердиева, Э.Умарова, Г.Керимкулова, Ж.Шарипова, Т.Идирисова, ж.б. катышуусу менен апробациядан өткөрүлдү.

Педагогикалык экспериментти жүргүзүү баскычында эксперименттин максаты аныкталып, гипотезасы иштелип чыкты, эксперименталдык материалдар даярдалып, анын катышуучулары аныкталды. Экспериментти ишке ашыруу баскычында эксперимент өткөрүлгөнгө чейинки окуучулардын билимдери, билгичтиктери, көндүмдөрү текшерилди, эксперименталдык окуу жүргүзүлдү, эксперименттен кийинки маалыматтар алынды. Констатациялоо баскычында натыйжалар иштетилип, жыйынтыктар чыгарылды. Эксперимент жүргүзүүнүн интерпретациялоо баскычында алынган натыйжалар жана чыгарылган жыйынтыктар боюнча методикалык сунуштар иштелип чыкты жана апробациядан өткөрүлдү.

Экспериментке жалпысынан 5 мектептен 966 окуучу жана 15 мугалим тартылды. (Таблица 5.1.1.)

Таблица 5.1.1.- Мектептер боюнча көзөмөлдөө жана эксперименттик топтордогу окуучулардын саны.

Мектептин аталышы	Көзөмөлдөө тобундагы окуучулардын саны	Эксперименталдык топтогу окуучулардын саны	Бардыгы
Бишкек шаарындагы №88-орто мектеби	364	340	704
Ысык-Ата районундагы К.Айдарбеков атындагы орто мектеп	65	60	125

Москва районундагы Т.Базаркулов атындагы орто мектеп	25	23	48
Панфилов районундагы А.Осмонов атындагы орто мектеп	20	22	42
Тоң районундагы Б.Мамбетов атындагы орто мектеп	24	23	47

Эксперименттин жүрүшүндө көзөмөлдөө тобундагы окуучулар колдонулуп жаткан окуу программасы жана окуу китеби менен окутулду. Алар: Кыргыз Билим Берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилген “Башталгыч класстардын программалары” (2008-ж.) жана 2- класс үчүн “Кыргыз тили” окуу китеби (автору С.Рысбаев), 3- класс үчүн “Кыргыз тили” окуу китеби (авторлору С.Рысбаев, Ч.Исакова), 4- класс үчүн “Кыргыз тили” окуу китеби (автору С.Шаелдаева). Ал эми эксперименталдык топтордо кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу ыкмасы менен иштелип чыккан окуу материалдары колдонулду.

Баяндама, дил баян жазуу жана текст түзүүдө окуучулардын композициялык же текст түзүү билгичтиктери менен көндүмдөрү, башкача айтканда, сөз айкаштарын, жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү түзүү, аларды логикалык ыраатка келтирүү жана түрдүү тилдик каражаттар аркылуу сүйлөмдөрдөн байланышкан текстти түзүү билгичтиги менен көндүмдөрү текшерилди.

Текстти окуу, угуу жана баяндап берүү тапшырмаларын аткартууда окуучулардын сүйлөмдөрдүн туура интонация менен айтылышына, логикалык жана сөздүк басымдын орду менен коюлушуна, сүйлөмдөрдүн ортосундагы тынымдын, синтагмалардын, паузалардын туура коюлушуна, сүйлөмдүн айтылыш максатына жараша жай, суроолуу, илептүү жана буйрук болуп бөлүнүшүнө карай үндүн кубулушуна көңүл бурулду.

Педагогикалык экспериментин материалдарын изилдөө баскычында жогоруда белгиленген алты түрдүү иш- аракет боюнча окуучулардын билимин көзөмөлдөө системасы: грамматикалык- лексикалык тест; жат жазуу; баяндама; дил баян жазуу; текстти угуу, окуу жана баяндап берүү; тексттин мазмунуна талдоо жүргүзүү ишке ашырылды.

Контролдук класстар ошол учурда пайдаланылып жаткан окуу программасы жана календардык план менен окутулган. Ал эми эксперименталдык класстардын окуучулары кыргыз тилин текстке байланыштуу үйрөтүүнүн негизинде иштелип чыккан окуу материалдарынын негизинде окутулду. Окутуу процессинде мурунку жана жаңы окуу материалдар боюнча окутуу системасы салыштырылып, окуучулардын эне тилин өздөштүрүүдөгү билим, билгичтик көндүмдөрүнүн канчалык деңгээлде калыптангандыгын аныктоого мүмкүнчүлүк пайда болду. Бул боюнча маалыматтар төмөнкү таблицаларда чагылдырылган.

Таблица 5.2.1.- Эксперименттин башында эне тилин текстке байланыштуу окутуу боюнча тапшырмаларды аткаруудагы баалары

	Тобу	Баалары (% менен)
--	------	-------------------

Тапшырмалардын түрү		“5”	“4”	“3”	“2”
1.Текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалдарды өздөштүрүү	Контролдук	24	27	35	14
	Эксперименталдык	25	29	34	12
2. Грамматикалык-лексикалык тест	Контролдук	34	36	21	9
	Эксперименталдык	30	42	10	8
3. Баяндама жазуу	Контролдук	31	35	23	11
	Эксперименталдык	30	38	22	10
4. Дилбаян жазуу	Контролдук	29	34	25	12
	Эксперименталдык	30	37	23	10
5. Жат жазуу	Контролдук	40	44	15	0
	Эксперименталдык	45	50	5	0
6. Текстти окуу, угуу, түшүнүү.	Контролдук	16	19	50	15
	Эксперименталдык	19	21	46	14

Таблица 5.2.2.- Эксперименттин аягында эне тилин текстке байланыштуу окутуу боюнча тапшырмаларды аткаруудагы баалары.

Тапшырмалардын түрү	Тобу	Баалары (% менен)			
		“5”	“4”	“3”	“2”
1. Грамматикалык-лексикалык тест	Контролдук	24	28	35	13
	Эксперименталдык	26	30	39	5
2. Жат жазуу	Контролдук	35	36	21	8
	Эксперименталдык	37	42	21	0
3. Баяндама жазуу	Контролдук	33	34	23	1
	Эксперименталдык	34	39	27	0
4. Дилбаян жазуу	Контролдук	31	41	26	2
	Эксперименталдык	32	43	24	1
5. Текстти окуу, угуу, түшүнүү.	Контролдук	43	48	9	0
	Эксперименталдык	47	51	2	0
6. Текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалдарды өздөштүрүү	Контролдук	16	19	52	13
	Эксперименталдык	20	21	51	8

Педагогикалык эксперименттин баштапкы баскычында төмөнкүдөй көрсөткүчтөргө ээ болдук:

- эне тилин окутууда эң татаал тапшырма текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалдарды өздөштүрүү тапшырмасы экендиги аныкталып, контролдук класстагы 15 % окуучу, эксперименттик класстан 14 % окуучу “эки деген баа алышты.

- Татаалдыгы боюнча экинчи орундагы тапшырма грамматикалык-лексикалык тест экендиги аныкталып, контролдук класстагы 14 % окуучу, эксперименттик класстан 12 % окуучу “эки” деген баа алышты.
- Татаалдыгы боюнча үчүнчү орундагы тапшырма баяндама жазуу экендиги аныкталып, контролдук класстагы 12 % окуучу, эксперименттик класстан 10 % окуучу “эки” деген баа алышты.
- Татаалдыгы боюнча төртүнчү орундагы тапшырма дил баян жазуу экендиги аныкталып, контролдук класстагы 11 %, эксперименталдык класстан 10% окуучу “эки” деген баа алышты.
- Татаалдыгы боюнча бешинчи орундагы тапшырма жат жазуу экендиги аныкталып, контролдук класстагы 9 %, эксперименталдык класстан 8% окуучу “эки” деген баа алышты.
- Татаалдыгы боюнча алтынчы орундагы тапшырма текстти окуу, угуу, түшүнүү экендиги аныкталып, контролдук да, эксперименталдык класстагы окуучулар канааттандыруу эмес баа алышкан жок.

Эксперименттин аягындагы баскычта төмөнкүдөй жыйынтык чыгарылды:

Иштелип чыккан жаңы окуу материалын колдонуунун натыйжасында грамматикалык- лексикалык тесттик тапшырманы аткарууда жакшы баа (“4” жана “5”) алган окуучулардын саны контролдук класстардыкына караганда эксперименталдык класста 5 %га жогору; жат жазуу жазууда контролдук класстардыкына караганда эксперименталдык класста 8 % га жогору, баяндама жазууда жакшы баа алгандардын саны контролдук класстарга караганда эксперименталдык класстарда 7 %га жогору, дилбаян жазууда жакшы баа алгандардын саны контролдук класстарга караганда эксперименталдык класстарда 8 %га жогору, текстти окуу, угуу, түшүнүү тапшырмасын аткарууда жакшы баа алгандардын саны контролдук класстарга караганда эксперименталдык класстарда 7%га жогору, текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалдарды өздөштүрүү тапшырмасын аткарууда жакшы баа алгандардын саны контролдук класстарга караганда эксперименталдык класстарда 6% жогору экендиги аныкталды.

Бул көрсөткүчтөр төмөнкү диаграммаларда чагылдырылган:

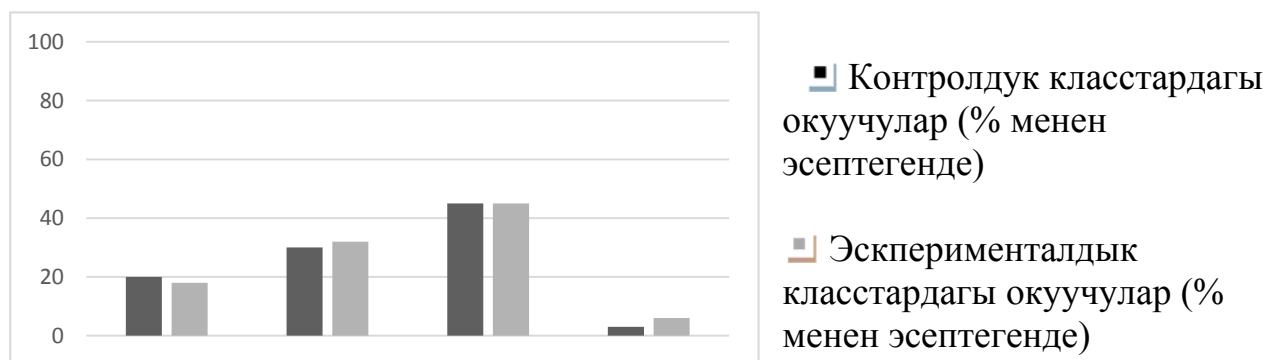
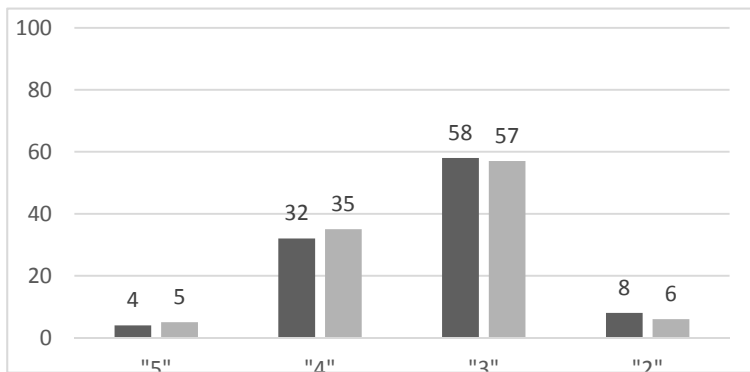

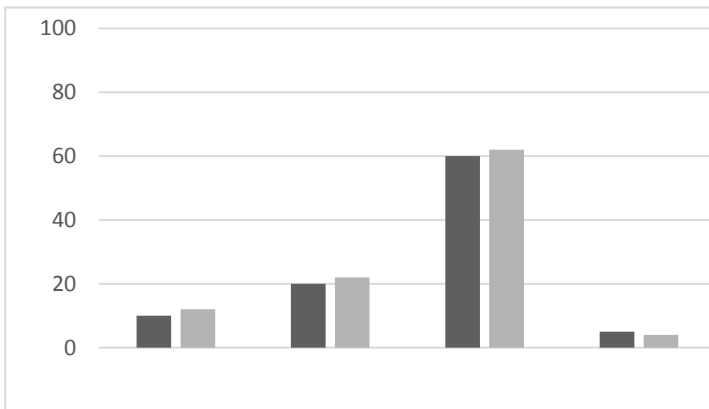
Диаграмма 5.2.1.- Текстти окуу, угуу, түшүнүү боюнча көрсөткүч

■ Контролдук класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

■ Эксперименталдык класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

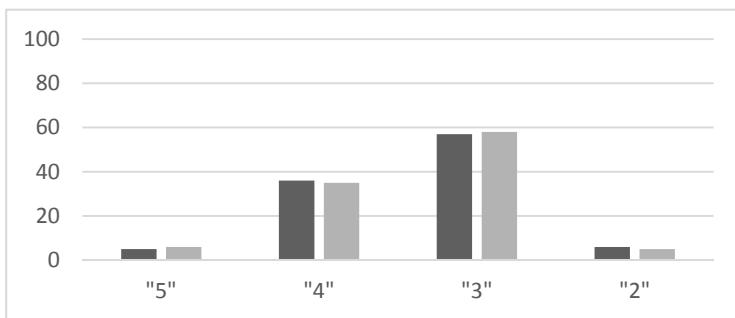
Диаграмма 5.2.2.- Дил баян жазуудагы көрсөткүч

■ Контролдук класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

■ Эксперименталдык класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

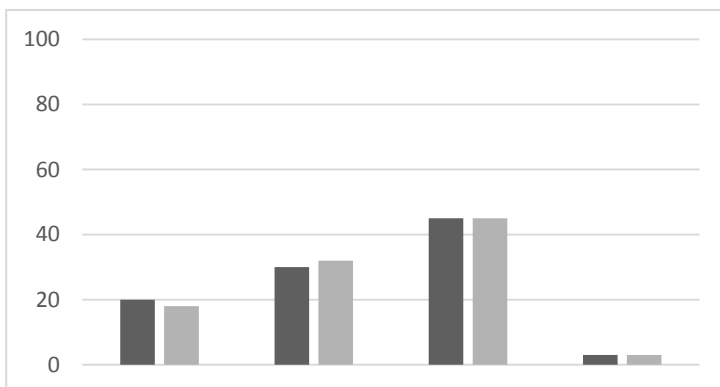
Диаграмма 5.2.3.- Грамматикалык-лексикалык тест боюнча көрсөткүч

■ Контролдук класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

■ Эксперименталдык класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

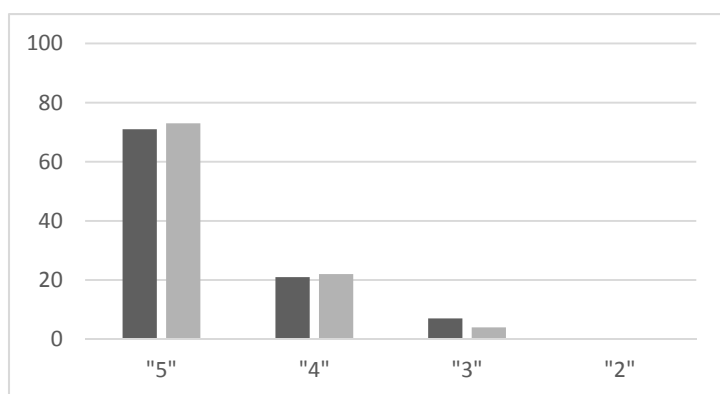
Диаграмма 5.2.4.- Жат жазуу жазуудагы көрсөткүч

■ Контролдук класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

■ Эксперименталдык класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

Диаграмма 5.2.5.- Текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалды өздөштүрүү тапшырмасы боюнча көрсөткүч

Контролдук класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

Эксперименталдык класстардагы окуучулар (% менен эсептегенде)

Диаграмма 5.2.6. Баяндама жазуудагы көрсөткүч

Педагогикалык эксперименттен кийинки текшерүүнүн жыйынтыктарын сандык жана сапаттык жактан статистикалык ыкма аркылуу эсептегенде контролдук жана эксперименталдык топтордогу окуучулардын кыргыз тилин текстке байланыштуу өздөштүрүү деңгээлдери жогорудагы диаграммаларда көрсөтүлдү. (Диаграмма 5.2.1, 5.2.2, 5.2.3, 5.2.4, 5.2.5, 5.2.6)

Эне тилин текстке байланыштуу окутуу боюнча иштелип чыккан илимий-методикалык, окуу материалдарынын ылайыктуулугун текшерүү максатында жүргүзүлгөн педагогикалык эксперимент оң натыйжасын берип, текшерүүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, тапшырмалардын алты түрү боюнча эксперименттик топтордун окуучуларынын контролдук топтогу окуучуларына караганда эне тилин өздөштүрүүсү жогору болгондугу көрүндү. Алынган жыйынтыктарды жалпылаштыруу менен, иштин **бешинчи милдети** иш жүзүнө ашырылды.

Окуучулардын өздөштүрүү деңгээлинин сапаттык көрсөткүчтөрүнүн орточо суммасы алынды, анын жыйынтыгы төмөнкүдөй болду:

Таблица 5.2.3. – Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун натыйжасында окуучулардын өздөштүрүү деңгээлинин жогорулашынын көрсөткүчү.

Тапшырмалар	Топ	Төмөнкү деңгээл		Орто деңгээл		Жеткиликтүү деңгээл	
		Эксп. башы	Эксп. аягы	Эксп. башы	Эксп. аягы	Эксп. башы	Эксп. аягы
Грамматикалык-лексикалык тест	Контролдук топ	14%	13%	35%	35%	51%	52%
	Эксперимент. топ	12%	5%	34%	33%	54%	57%
Жат жазуу	Контролдук топ	9%	8%	21%	22%	70%	70%
	Эксперимент. топ	8%	0%	10%	21%	72%	79%
Баяндама жазуу	Контролдук топ	11%	10%	23%	24%	66%	67%
	Эксперимент. топ	10%	0%	22%	27%	68%	73%
Дилбаян жазуу	Контролдук топ	12%	2%	25%	26%	59%	63%

	Эксперимент. топ	10%	1%	23%	24%	71%	74%
Текстти окуу, угуу, түшүнүү	Контролдук топ	0%	0%	15%	11%	84%	89%
	Эксперимент. топ	0%	0%	5%	2%	95%	98%
Текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалдарды өздөштүрүү	Контролдук топ	15%	15%	50%	52%	35%	35%
	Эксперимент. топ	14%	8%	46%	50%	40%	42%

Жогорудагы таблицада көрүнүп тургандай, эксперименттин аягында окуучулардын тапшырмаларды аткаруудагы көрсөткүчтөрү грамматикалык-лексикалык тест боюнча эксперименталдык топтогулардыкы контролдук топтогуга караганда 5%га жогору, жат жазуу боюнча 9%га жогору, баяндама жазуу боюнча 7%га жогору, дилбаян жазуу боюнча 11%га жогору, текстти угуу, окуу, түшүнүү боюнча 9%га жогору, текстти изилдөө аркылуу грамматикалык материалдарды изилдөө боюнча 7%га жогору болду.

Жыйынтыгында өздөштүрүүнүн өсүшү орто эсеп менен 8%ды түздү.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун методологиясы, формасы, мазмуну, методдору жана модели, баалоо технологиясы сунушталгандан кийин жүргүзүлгөн педагогикалык эксперимент төмөнкүдөй **натыйжаларды** берди:

1. Эне тилин өздөштүрүүгө карата сунушталган ыкмалары жана окуу материалдары боюнча окутуунун негизинде окуучулардын өздөштүрүү деңгээли бир кыйла жогорулады. Атайын даярдалган тапшырмалардын негизинде тексттерди окуу, түшүнүү, талдоо, изилдөө жүргүзүү, тексттин негизинде грамматикалык тапшырмаларды аткаруу иш-аракеттеринде контролдук топторго караганда эксперименттик топтордо пайыздык өсүш байкалды. Окуучулар текстти талдоо, андагы жаңы сөздөрдү өздөштүрүү, текстке карата дидактикалык материалдар менен иштөө, грамматикалык материалдарды тексттин негизинде өздөштүрүү аркылуу тилдик жана коммуникативдик компетенциялары калыптана тургандыгы белгиленди.

2. Коммуникативдик компетенциялардын талаптарына ылайык, кеп жана байланыштуу кепти өстүрүү боюнча иш-аракеттерге жараша текст менен иштөө, текст түзүү, кептин түрлөрүн уюштуруу, монолог, диалог түзүү, жазуу иштеринин түрлөрү боюнча иш алып баруу, жазуу кебиндеги ойду ырааттуу берүүсү, андагы грамматикалык-лексикалык эрежелерди орду менен колдоно алуусу, текстти угуп, түшүнүүсү жана аны жазуу кебин түзүүдө, ар түрдүү грамматикалык-лексикалык тапшырмаларды аткарууда колдоно алуу мүмкүнчүлүктөрү жогорулагандыгы көрүндү.

3. Педагогикалык экспериментке чейинки жана кийинки натыйжалар сандык жана сапаттык жактан жыйынтыкталып, башталгыч класстардын окуучуларынын кыргыз тилин текстке байланыштуу өздөштүрүү деңгээлдеринин (төмөнкү, ортоңку, жогорку) көрсөткүчтөрү диаграммаларда,

таблицааларда көрсөтүлдү. Сунуш кылынган ыкма, каражат, методдорду колдонуу менен өтүлгөн сабактардын негизинде окуучулардын эне тилин өздөштүрүүсү эксперименталдык топтордо контролдук топторго караганда орто эсеп менен 8% га көтөрүлгөндүгүн аныкталды.

Бул натыйжалар тандалып алынган методиканын натыйжалуулугун, башталгыч класстарда эне тилин текстке байланыштуу окутуу методикасынын алгылыктуулугун айкындайт. Аталган методиканын алгылыктуулугу окутуу максаттарынын окуучулардын позициясынан коюлуп, анын көрсөткүчтөрүнө жетүү үчүн конкреттүү иш- аракеттердин белгилениши, грамматикалык материалдарды текстти изилдөө аркылуу өздөштүрүү, окуу материалдарынын практикалык мүнөздө болушу, активдүүлүк, ырааттуулук принциптеринин колдонулушу менен мүнөздөлөт.

Тандалган окуу материалынын актуалдуулугун, окуучулар тарабынан анын өздөштүрүү деңгээлин аныктап, ага жараша түзөтүүлөрдү киргизүү эксперименттик окутуунун негизги максаты болду. Иштелип чыккан окуу материалынын актуалдуулугу, негиздүүлүгү аны окуу китептери менен салыштырып талдоонун, методикалык жыйындарда талкуулоонун, И.Арабаев атындагы КМУда, жогорку окуу жайлар аралык илимий- практикалык конференцияларда жасалган баяндоолордун негизинде далилденди. Окутуу материалын өздөштүрүү деңгээли окуучулар тарабынан алты түрдүү иш- аракеттерди аткарууда жетишкен көрсөткүчтөрү аркылуу аныкталды. Алты тапшырма боюнча көрсөткүчтөр эсептелип, таблицаларда чагылдырылды. Тандалып алынган контролдук жана эксперименталдык класстарда окутуу процессинин натыйжалуу болушу эне тилин текстке байланыштуу окутуу ыкмасын башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу үчүн сунуштоого негиз болду.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Башталгыч класстарда эне тилин мезгил талабына шайкеш келген окуу материалы менен окутуу, аны окутуунун максаттары менен милдеттерин, мазмунун, методдорун, окутууну уюштуруу формаларын белгилөө, окуу каражаттары менен окутууну көзөмөлдөө ыкмаларын иштеп чыгуу милдеттеринин негизинде жана башталгыч класстардын мугалимдерине теориялык жана практикалык жардам көрсөтүү максатында жазылган бул изилдөө ишибизди жыйынтыктоо менен төмөнкүдөй корутундуларды чыгардык:

1. Бүгүнкү күндө мамлекетибиздин орто мектептеринде, анын ичинде башталгыч класста окутуу илиминин алдында эң маанилүү милдеттер коюлуп жатат. Алардын катарында окуучулардын ой жүгүртүүсүн, ойлоо логикасын, активдүүлүгүн калыптандыруу, окутуунун жаңы ыкмаларын, жолдорун иштеп чыгуу, сабак өтүүнүн илимий жана методикалык деңгээлин жогорулатуу сыяктуу негизги милдеттер турат.

Бул милдеттерди ишке ашыруу менен катар эле кыргыз тилин башталгыч класстарда окутуунун мазмунун, методдорун, окутуунун каражаттарын азыркы талаптарга ылайык иштеп чыгуу зарылдыгы турат. Кыргыз тилин кенже класстын окуучуларына үйрөтүүдө анын теориялык маселелерине, тилдин грамматикасына негизги басым жасалбай, анын практикалык жагына: окуучуларды адабий тилдин нормасында туура, сабаттуу жазууга жана көркөм,

мазмундуу сүйлөөгө үйрөтүү, кебинин бай жана ырааттуу болуусуна жетишүү негизги маселе болуп эсептелет.

Кыргыз тилин окутуунун методикасында байланыштуу кепке көңүл буруу алгачкы китептерден, иликтөөлөрдөн, методикалык эмгектерден эле башталган. Алгачкы «Алиппенин» автору И.Арабаев окуучулардын кебин өстүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, буга карата атайын тапшырмаларды киргизген. Тунгуч окумуштуулардын бири К.Тыныстанов окуучулардын сөзүн өстүрүү үчүн кыргыз тили сабагында текст менен иштөөгө зор маани берип, өзүнүн бардык окуу китептеринде көптөгөн этнопедагогикалык мазмундагы көркөм тексттерди, элдик макал-лакаптарды кеңири киргизген. Кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча биринчи окуу куралын жазган С.Нааматов кыргыз тилин окутуунун негизги максаты катары окуучулардын сөзүн өстүрүүнү аныктаган. Бул аталган тунгуч окумуштуулар кыргыз тилинин грамматикасын сөз өстүрүүнүн, байланыштуу кепти өстүрүүнүн негизги каражаты катары пайдаланышкан. Алгачкы методисттердин бул көз караштары, изилдөөлөрү андан ары улантылбай кыргыз тилин мектепте окутуунун негизги мазмунун тилдин грамматикасы түзүп калган. Куррикулумдун талаптарына ылайык кыргыз тилин окутууда грамматикалык материалдарды өздөштүрүү менен гана чектелбей, тилдин практикалык аспектилерине негизги көңүл бурулууга тийиш.

2. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун максат-милдеттери жана мазмуну аныкталды. Эне тилин окутуудагы негизги дидактикалык принциптерге (жеткиликтүүлүк; жөнөкөйдөн-татаалга: системалуулук жана ырааттуулук; көрсөтмөлүүлүк) таянуу менен сабактын максаттары жана көрсөткүчтөрү иштелип чыгып, тиркемеде жайгаштырылды. Максаттар жана көрсөткүчтөр грамматика-лексикалык материалдарды сөз өстүрүү жана байланыштуу кеп менен тыгыз байланышта окутуу принцибине ылайык иштелип чыкты. Окуучулардын кебин жана байланыштуу кебин өстүрүүдө тил менен ой жүгүртүүнүн биримдигине, кеп ишмердүүлүгүнө жана эң негизгиси текстке байланыштуу жүргүзүлө турган: дүйнөнү таанып-билүү, кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүү, интеграциялап окутуу, педагогикалык кызматташтык жана практикалык принциптер сунушталды.

3. Башталгыч класстарда кыргыз тили негизги предмет катарында окутулат жана буга чейин окутулуп келген. Анын окутулуш абалы кандай болгондугу, бул предмет боюнча окуу программалары жана окуу китептери кандай түзүлгөндүгү тууралуу маселелерди изилдөө максатында окуу программаларын жана окуу китептерин анализдөөгө аракет жасадык.

Эне тилин текстке байланыштуу окутуу методунун алыскы жана жакынкы чет мамлекеттерде пайдаланылышына кыскача экскурс жасалып, бул методду колдонуунун алгылыктуу жактары иликтенилди.

Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда тилдик компетентүүлүктүн негизинде, ошондой эле кептик компетентүүлүктүн негизинде окутуу ыкмалары сунушталды. Окуу баскычтарына ылайык тексттердин көлөмүнүн өлчөмү, окуучулардын тилдик, кептик компетентүүлүктөрүн калыптандыруу менен текстке байланыштуу окутуу ыкмалары (жуп менен иштөө, топто иштөө, долбоор түзүү, презентациялоо,

ж.б.), текстке байланыштуу окутуунун формалары (сабак-жомок, сабак-сцена, сабак-оюн, интеграцияланган сабак, макал-лакап, табышмак, жаңылмач, ж.б. менен иштөө, ж.б.), каражаттары (дидактикалык материалдар, көнүгүүлөр, тексттер, тесттер) жана методдору (салттуу жана интерактивдик методдор: изилдөөчүлүк-ишмердүүлүк методу, байкоо жана салыштыруу методу, кунт коюп түшүнүп окуу методу, мугалим менен окуучунун, окуучу менен окуучунун ортосундагы кызматташтык, ж.б.) иштелип чыгып, башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун модели түзүлдү. Текстке байланыштуу окутууга карата окуу китептери жана методикалык колдонмолор иштелип чыгып, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан сунушталып, пайдаланылууга берилди.

4. Кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда текст аркылуу лексика-грамматикалык материалдарды өздөштүрүү менен коммуникативдик компетентүүлүктөрүн калыптандыруу, окуучулардын кебин жана байланыштуу кебин өстүрүү, жазуу иштерин жүргүзүү жана окуучулардын тилдик-кептик компетентүүлүктөрүн калыптандыруу багыттары иштелип чыгып, сабактардын үлгүлөрү, фрагменттери, көнүгүү-машыгуулар системасы, практикалык иштер сунушталды.

5. Кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда окуучулардын окуу жетишкендиктерин көзөмөлдөө жана баалоонун жолдору жана ыкмалары аныкталып, ар бир чейректин жыйынтыгында лексика-грамматикалык материалдарды өздөштүрүү жана текстти талдоого карата баалоо үчүн тапшырмалар, жыйынтыктоочу баалоо үчүн тесттик тапшырмалар (2-4- класстар үчүн) иштелип чыгып, тиркемеде берилди.

6. Изилдөө боюнча педагогикалык эксперимент 3 этапта жүргүзүлдү. Башталгыч класстардын мугалимдеринин сабактарына катышуу менен, алдыңкы иш тажрыйбаларды талдоого алынды жана изилдөөчүнүн 40 жыл аралыгындагы педагогикалык иш-тажрыйбасы жалпылаштырылды.

Тандалган окуу материалынын актуалдуулугун, окуучулар тарабынан анын өздөштүрүү деңгээлин аныктап, ага жараша түзөтүүлөрдү киргизүү эксперименттик окутуунун негизин түздү. Окутуу материалын өздөштүрүү деңгээли окуучулар тарабынан алты түрдүү иш аракеттерди аткарууда жетишкен көрсөткүчтөрү аркылуу аныкталды. Алты тапшырма боюнча көрсөткүчтөр эсептелип, таблицаларда жана диаграммаларда чагылдырылды. Сунушталган окуу методдорун, ыкмаларын, каражаттарын пайдалануу менен өтүлгөн сабактар эне тилин текстке байланыштуу окутууда контролдук класстарга караганда эксперименталдык класстарда орточо эсеп менен 8 пайызга жогору көтөрүлгөндүгүн көрсөттү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- кыргыз тилин кенже класстын окуучуларына үйрөтүүдө анын теориялык маселелерине, тилдин грамматикасына негизги басым жасалбай, анын практикалык жагына: окуучуларда адабий тилдин нормасында туура, сабаттуу жазууга жана көркөм мазмундуу сүйлөөгө үйрөтүү, кебинин бай жана ырааттуу болуусуна жетишүү негизги маселе болуп эсептелет;

- башталгыч класстарда кыргыз тили предмети текстке байланыштуу окутулуусу жана атайын окуу-методикалык комплектилер менен жабдылуусу зарыл;

- башталгыч билим берүү боюнча окуу программалары кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу технологиясынын негизинде түзүлүүсү зарыл;
- башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууга карата окуу-нормативдик документтерди, окуу программаларын, дидактикалык материалдарды, көнүгүү-машыгуу жыйнактарын, жумушчу дептерлерди, тесттик жыйнактарды, ж.б. даярдоо жана басып чыгаруу зарыл;
- электрондук окуу китептери, көрсөтмө куралдар, аудио-видео каражаттары интернет сайттарына жайгаштырылышы жана жайылтылышы керек;
- эне тилин окутуп-үйрөтүүнүн улантуучулук принцибинин негизинде башталгыч класстарда жүргүзүлүп баштаган кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу кийинки : орто звенодогу жана жогорку класстарда улантылышы керек;
- башталгыч класстардын мугалимдери үчүн райондук, областтык, республикалык деңгээлде кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу боюнча атайын билим өркүндөтүү курстарын ачуу жана ишке киргизүү зарыл;
- педагогикалык жогорку жана атайын кесиптик орто окуу жайларында башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы дисциплинасы текстке байланыштуу окутуунун негизинде жүргүзүлүшү шарт, ж.б.

Биздин эмгектин теориялык корутундуларын башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда колдонуу эне тилин окутуп-үйрөтүүнүн мазмунун жана формасын өркүндөтүүгө өз салымын кошот деген пикирдебиз.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен чыгарылган окуу китептери жана методикалык колдонмолор:

1. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тили 2-класс. [Текст]/ окуу китеби/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова- Б.:2013,- 144 б.
2. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тили 2-класс. [Текст]/ методикалык колдонмо/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова - Б.:2013, - 88 б.
3. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тили 3-класс. [Текст]/ окуу китеби/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова - Б.:2014,- 144 б.
4. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тили 3-класс. [Текст]/ методикалык колдонмо/ Б.С.Чокошева, А.Р. Акунова, С.Шаелдаева - Б.:2014,- 88 б.
5. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тили 4-класс. [Текст]/ окуу китеби/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова – Б.:2015,- 144 б.
6. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тили 4-класс. [Текст]/ методикалык колдонмо/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова, С.Шаелдаева – Б.:2015,- 88 б.

Окуу- методикалык колдонмолор, окуу куралдары, типтүү программалар, монографиялар:

7. **Чокошева, Б.С.** Азыркы кыргыз тили. Морфология. [Текст]/ окуу куралы/ Б.С.Чокошева, А.Р. Акунова, Г.Эшимбекова -Б.: 2008,- 160 б.
8. **Чокошева, Б.С.** Азыркы кыргыз тили. Фонетика. [Текст]/ окуу куралы / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова – Б.: 2009,- 150 б.
9. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда сын атооч сөз түркүмүн окутуунун методикасы. [Текст]/ монография / Б.С.Чокошева – Б.:2009,- 135 б.

10. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст]/ типтүү программа. / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова, М. Раимбекова – Б.:2009,- 38 б.
11. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст]/ методикалык колдонмо / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова – Б.:2009,- 55 б.
12. **Чокошева, Б.С.** Инсанга багытталган окутуунун сабактарынын план-конспектиери [Текст]/ окуу куралы/ Б.С. Чокошева, ж.б.- Б.:2011, - 96 б.
13. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тилинин практикалык курсу. 1-бөлүм. [Текст]/ окуу куралы. / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова.-Б.:2011,- 110 б.
14. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тилинин практикалык курсу. 2-бөлүм. [Текст]/ окуу куралы / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова –Б.:2011,- 115 б.
15. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тилинин практикалык курсу боюнча типтүү программа [Текст] / типтүү программа / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова.- Б.:2011,- 18 б.
16. **Чокошева, Б.С.** Окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар. Кыргыз тили-1-4 класс. [Текст] / методикалык колдонмо. / Б.С.Чокошева, А.Р. Акунова – Б.:2011,- 98 б.
17. **Чокошева, Б.С.** Билим башаты- башталгыч класс. [Текст]/ жыйнак. / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова, Ж.У.Байсалов – Б.:2011,- 90 б.
18. **Чокошева, Б.С.** Азыркы кыргыз тили. Фонетика жана лексикология [Текст]/ Окуу куралы / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова, М.Раимбекова – Б.:2013,- 150 б.
19. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тилинин практикалык курсун окутуунун кредиттик технологиясына негиздеп үйрөтүү [Текст]/ окуу-методикалык колдонмо / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова – Б.:2013,- 165 б.
20. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тилинин практикалык курсун окутуунун дистанттык формасына негиздеп окутуп- үйрөтүү. [Текст]/ окуу-методикалык колдонмо / Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова –Б.:2013,- 95 б.
21. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы. [Текст]/ окуу куралы / Б.С. Чокошева- Б.:2014,- 263 б.
22. **Чокошева, Б.С.** Жат жазуулар жыйнагы. 2-4-класс. [Текст]/ методикалык колдонмо / Б.С. чокошева - Б.:2014, 90 б.
23. **Чокошева, Б.С.** Жат жазуулар жана баяндамалар жыйнагы. 2-4-класс. [Текст]/ методикалык колдонмо. / Б.С.Чокошева, М.Раимбекова - Б.:2014,- 130 б.
24. **Чокошева, Б.С.** Каллиграфия боюнча практикум дисциплинасы боюнча окуу методикалык комплекс. [Текст]/ методикалык колдонмо / Б.С.Чокошева – Б.:2014,- 85 б.
25. **Чокошева, Б.С.** Жаңы билим берүүнүн технологиялары дисциплинасы боюнча окуу методикалык комплекс. [Текст]/ методикалык колдонмо / Б.С.Чокошева – Б.:2015,- 80 б.
26. **Чокошева, Б.С.** Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо жана мониторинг жүргүзүү боюнча окуу методикалык комплекс. [Текст]/ методикалык колдонмо / Б.С.Чокошева – Б.:2015,- 80 б.
27. **Чокошева, Б.С.** Түшүндүрүп окутуунун теориясы жана методикасы боюнча типтүү программа [Текст]/ типтүү программа / Б.С.Чокошева, М.Раимбекова - Б.:2016,- 25 б.
28. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда окуучулардын кебин байытуунун жолдору жана ыкмалары. [Текст]/ методикалык колдонмо. / Б.С.Чокошева – Б.:2016,- 35 б.

29. Чокошева, Б.С. Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун технологиясы. [Текст]/ монография/ Б.С.Чокошева - Б.:2016,- 265 б.

Илимий макалалар:

30. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун байкоо жана салыштыруу методдору [Текст]/ Б.С.Чокошева // Интернаука.- М.:2016.- №8 (53). 102-107-бб.

31. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда жазуу иштерин интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу менен жүргүзүү [Текст]/ Б.С.Чокошева // Интернаука, М.:2016.- №8 (53). 108-113-бб.

32. **Чокошева, Б.С.** Роль изложения в обогащении речи учащихся начальных классов” [Текст]/ Б.С.Чокошева // Проблемы современной науки и образования, М.:2016. -№23(65). 74-77-бб.

33. **Чокошева, Б.С.** Применение совместных учебных методов, пристального чтения и понимания при обучении кыргызскому языку в начальных классах [Текст]/ Б.С.Чокошева // Проблемы современной науки и образования, М.:2016.- №23(65). 77-80-бб.

34. **Чокошева, Б.С.** Использование интерактивной стратегии синквейн при обучении кыргызскому языку в начальных классах посредством текста [Текст]/ Б.С.Чокошева // Проблемы современной науки и образования. М.:2016.- №24(66). 49-52-бб.

35. **Чокошева, Б.С.** Оценка учебных достижений и письменных работ учащихся при обучении родному языку [Текст]/ Б.С.Чокошева // Проблемы современной науки и образования, М.:2016.- №24(66). 53-56-бб.

36. **Чокошева, Б.С.** Проведение интеграционных уроков при обучении кыргызскому языку посредством текста в начальных классах [Текст]/ Б.С.Чокошева // Проблемы современной науки и образования, М.:2016.- №25 (67). 75-78-бб.

37. **Чокошева, Б.С.** Куррикулумдун негизинде окутуунун өзгөчөлүгү эмнеде? [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2009, №1. 155-158-бб.

38. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда эне тилин окутуу. [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2009, №1. 165-167-бб.

39. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстар үчүн түзүлгөн жаңы муундун окуу китептерине коюлуучу талаптар [Текст]/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2009, №2. 67-71-бб.

40. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда эне тилин окутуунун жаңычыл ыкмасы [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2010, №4. 66-69-бб.

41. **Чокошева, Б.С.** Жаңы муундун окуу китептери [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2010, №4.63-66-бб.

42. **Чокошева, Б.С.** Кыргыз тилин окутууда инновациялык технологияларды колдонуу [Текст]/ Б.С.Чокошева // Кыргыз тили жана адабият журналы, 2012, №1.109-113-бб.

43. **Чокошева, Б.С.** С.Турусбековдун Кыргызстандын башталгыч билим берүүсүнө кошкон салымы [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2012, №3.112-115-бб.

44. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч мектепте кыргыз тилин окутуунун методдору [Текст]/ Б.С.Чокошева // Ысык-Көл университетинин жарчысы, 2012, №33.77-85-бб.
45. **Чокошева, Б.С.** Учебно-методический комплекс направленный на формирование профессиональной компетенции студента [Текст]/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова // “Высшее образование Кыргызской Республики” 15-март 2012. №1.25-29-бб.
46. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо [Текст]/ Б.С.Чокошева // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы, атайын чыгарылыш, 2012. №1. 248-254-бб.
47. **Чокошева, Б.С.** Организация самостоятельной работы студентов с помощью УМК [Текст]/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова // Ош МУнун жарчысы 2012, №4.97-100-бб.
48. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч мектептин мугалимдери үчүн профессор К.Сартбаев- кыргыз элинин Ушинскийи [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2012, №3.247-249-бб.
49. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда окуу максаттарын коюу жана кызматташтык [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2012, №3.293-296-бб.
50. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда оюндарды колдонуу [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2012, №3. 399-402-бб.
51. **Чокошева, Б.С.** Студенттин өз алдынча адистик компетенцияларын калыптандыруу үчүн түзүлгөн окуу-методикалык комплекс [Текст]/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары, 2012, №4 (24). 46-50-бб.
52. **Чокошева, Б.С.** Мектептеги студент- практикант уюштурган сабактардын насаатчы тарабынан бааланышы [Текст]/ Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова // Известия ВУЗов, 2013, №5. 111-115-бб.
53. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч мектепте кыргыз тилин текстке негиздеп окутуунун уюштуруу. Жалал-Абад мамлекеттик университетинин жарчысы, 2013, №1 (27) 1-бөлүм. 162-167-бб.
54. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда Блумдун таксономиясын пайдалануу. [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2013, атайын чыгарылыш. 263-266-бб.
55. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда дидактикалык чыгармалардын ролу [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2013, атайын чыгарылыш. 10-12-бб.
56. **Чокошева, Б.С.** Профессор К.Сартбаев – башталгыч билим берүүгө зор салым кошкон окумуштуу [Текст]/ Б.С.Чокошева // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2013, атайын чыгарылыш. 266-270-бб.
57. **Чокошева, Б.С.** Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутууда окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо ыкмалары. И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, 2015, атайын чыгарылыш. 78-81-бб.

Чокошева Бурулкан Сапаровнанын 13.00.02- окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча “Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун технологиясын моделдештирүү” аттуу диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу, текстке байланыштуу окутуу, окутуунун технологиясы, коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу, кеп өстүрүү, жазуу иштерин жүргүзүү, окуу жетишкендиктерин баалоо.

Изилдөөнүн объектиси: Башталгыч класстарда кыргыз тилин эне тили катары окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуу.

Изилдөөнүн максаты: Башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун илимий-педагогикалык негиздерин иштеп чыгуу жана анын эффективдүүлүгүн педагогикалык эксперимент жүргүзүү аркылуу сыноодон өткөрүү.

Изилдөөнүн методдору: изилдөөнүн темасы боюнча илимий- теориялык жана методикалык адабияттарды талдоо, кыргыз тилин окутууда окуучулардын жалпы лингвистикалык, коммуникативдик компетенцияларын өнүктүрүү максатында ылайыктуу окуу каражаттарын тандоо, педагогикалык эксперимент жүргүзүү, анын жыйынтыктарын сапаттык жана сандык жактан иликтөө, корутундулоо жана жалпылоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси: башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун жалпы абалы, педагогикалык, методикалык проблемалары, тажрыйбасы ырааттуу жана комплекстүү талдоого алынды, башталгыч класстарда кыргыз тилин текстке байланыштуу окутуунун мазмуну, теориялык негиздери, окуу каражаттары, окутуу процессин көзөмөлдөөгө алуу ыкмалары иштелип чыкты, кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууга карата иштелип чыккан илимий- методикалык сунуштардын ылайыктуулугу педагогикалык эксперимент өткөрүү аркылуу далилденди.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: диссертациянын жыйынтыктары кыргыз тилин башталгыч класстарда окутуу үчүн окуу программаларын, методикалык колдонмолорду түзөтүүгө жана өркүндөтүүгө жардам берет; башталгыч класстардын мугалимдеринин кесиптик квалификациясын жогорулатууга өбөлгө түзөт; студенттерге, аспиранттарга билим алуу процессинде, окутуучуларга, мугалимдерге, окуу китептеринин авторлоруна кыргыз тилин окутуу ыкмаларын колдонууга керектүү эмгек боло алат.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Чокошевой Бурулкан Сапаровны по специальности 13.00.02 - теория и методика обучения и воспитания (кыргызский язык) на соискание ученой степени доктора педагогических наук на тему “Моделирование технологии обучения кыргызскому языку в начальных классах посредством текста”

Ключевые слова: методика преподавания кыргызского языка в начальных классах, обучение посредством текста, технология обучения, формирование коммуникативной компетенции, развитие речи.

Объект исследования: Процесс обучения кыргызского языка как родного в начальных классах.

Предмет исследования: обучение кыргызского языка в начальных классах посредством текста.

Цель исследования: разработать научно-педагогические основы моделирования технологии обучения кыргызскому языку в начальной школе посредством текста на компетентностной основе и экспериментально выявить ее эффективность.

Методы исследования: Анализ психолого педагогической, научно-методической литературы, использование сравнительных, обобщающих, практических, экспериментальных методов исследования, проведение педагогического эксперимента, анализ и опробация, количественное и качественное обобщение разработанных средств, методов, приемов.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования заключается в том, что впервые обобщены и определены лингводидактические и теоретико-методологические основы обучения кыргызскому языку как родному в начальной школе, в частности: определены критерии моделирования технологии обучения кыргызскому языку; разработана технология обучения кыргызскому языку как родному посредством текста на компетентностной основе.

Практическая значимость исследования заключается в том, что: впервые на основе научно обоснованных критериев разработана технология обучения кыргызскому языку как родному посредством текста в начальной школе; экспериментальным путем выявлена эффективность данной технологии и предложены научно-методические рекомендации по ее совершенствованию; результаты исследования внедрены: в учебно-нормативные документы для вузовской подготовки будущих учителей кыргызского языка начальных классов; в учебный процесс при подготовке студентов и слушателей факультета повышения квалификации; учебники и учебно-методические пособия автора внедрены в практику преподавания в начальных классах школ Кыргызстана.

RESUME

the dissertation research Chokosheva Burulkan Saparovny specialty 13.00.02 - theory and methodology of teaching and upbringing (Kyrgyz language) for the academic degree of the doctor of pedagogical sciences on the topic "Modeling the technology of teaching the Kyrgyz language in primary classes through text"

Key words: teaching methods of the Kyrgyz language in primary classes, text-based learning, teaching technology, formation of communicative competence, development of speech.

Object of study: The process of teaching the Kyrgyz language as a native in the primary classes.

The subject of the study: teaching the Kyrgyz language in the primary class through text.

The aim of the research is to develop a scientific and pedagogical basis for modeling the technology of teaching the Kyrgyz language in primary school through a text on a competent basis and to experimentally reveal its effectiveness.

Research methods: Analysis of psychological pedagogical, scientific and methodical literature, use of comparative, generalizing, practical, experimental research methods, conducting pedagogical experiment, analysis and testing, quantitative and qualitative enhancement of the developed means, methods, techniques.

The scientific novelty and theoretical significance of the research is that for the first time the linguodidactic and theoretical and methodological bases of teaching the Kyrgyz language as native in the primary school have been generalized and defined, in particular: the criteria for modeling the technology of teaching the Kyrgyz language have been determined; The technology of teaching the Kyrgyz language as a native language has been developed through a text on a competence basis.

The practical significance of the research is that: for the first time, based on scientifically sound criteria, a technology was developed for teaching Kyrgyz as a native language through text in primary school; Experimentally revealed the effectiveness of this technology and suggested scientific and methodological recommendations for its improvement; The results of the research are implemented: in the educational and regulatory documents for the university training of future teachers of the Kyrgyz language of primary classes; In the educational process in the preparation of students and students of the faculty for improving the classification; Textbooks and teaching aids of the author are introduced into the practice of teaching in the primary classes of schools in Kyrgyzstan.

Басууга 30.05.2017-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 ^{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

